

EL TIRANTE EL BLANCO DEMOSTRA QUE EL SEGLE D'OR CASTELLÀ VA SER ESCRIT EN CATALÀ

Heu sentit a dir que el Siglo de Oro és una traducció d'obres catalanes, atribuïdes a autors castellans? No és un rumor ni una broma. Aquí teniu l'estudi inestimablement meravellós, imponderable i únic de l'Àlex Sendra que ho demostra amb tant rigor i tantes dades, que, un cop llegit, si encara no ho enteníeu, us en convencereu del tot.

1 – INTRODUCCIÓ

1.1 – Si no haguera aparegut l'original en català.

Explica Martí de Riquer¹ que Diego de Gumiel va editar el *Tirant lo Blanc* en català a Barcelona l'any 1497. A continuació diu:

“El mateix Diego de Gumiel, altra volta a Castella, va publicar a Valladolid, en 1511, la versió castellana, Tirante el Blanco, que ací es reedita, sense que figure el nom del traductor o traductors. Igualment, a cap lloc de l'imprès de 1511, ni en la portada ni en el colofó, es fa constar que l'autor de la novel·la és Joanot Martorell ni es menciona el continuador Martí Joan de Galba. Per als lectors castellans, doncs, el Tirante el Blanco va aparèixer com una novel·la anònima, i com a tal l'havia de tindre Cervantes. I, el que és més greu, tampoc es fa constar a cap lloc que és una traducció d'una altra llengua, de manera que, si no tinguérem els tres exemplars conservats de l'edició de València de 1490, i els dos (un molt incomplet) que es coneixen de la de Barcelona de 1497, fins i tot es podria arribar a sospitar que el text imprès en 1511 era l'original de la novel·la”.

Se n'han salvat quatre i mig (tres, més un i mig) de 1.015 exemplars originals (715 de la primera edició de 1490 i 300 de la de 1497)². El *Tirant lo Blanch* va representar una tirada extraordinària per a la seua època. De no ser així, quants se n'hagueren salvats?

Perquè Riquer no diu que se n'haguera pogut deduir una catalanitat original, ni que se li note que és una traducció del català diferenciable de la resta del castellà del *Siglo de Oro*.

1.2 – Un sol exemplar del *Tirante el Blanco*

També explica més avant³ que de l'edició de Valladolid de 1511 només se'n conserva un exemplar: Diu Jordi Bilbeny⁴ parlant de les edicions del *Lazarillo de Tormes* –una altra

¹ ANÒNIM, *Tirante el Blanco* [Valladolid, 1511]; edició, introducció i notes de Martín de Riquer Espasa-Calpe, Clásicos Castellanos, Madrid, 1974, vol. I, p. LXXXIX.

² JOSEP GUIA I MARÍN, *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del Tirant lo Blanch*; Editorial Afers, Catarroja - Barcelona, 1996, p. 247-248.

³ ANÒNIM, *Tirante el Blanco*; ob. cit., vol. I, p. CI.

⁴ JORDI BILBENY, “El *Lazarillo de Tormes* va ser escrit en català”; estudi introductori a *La vida de Llätzer de Tormos*; Llibres de l'Índex, Barcelona, 2007, p. 242.

obra sospitosa d'haver sigut escrita en català i feta passar per castellana i anònima—:

“de les impressions de Burgos, Medina i Alcalà, només se’n conserva un únic exemplar”, es podria conjecturar que no n’hi hagués hagut ni tan sols ni edició, sinó merament aquests diversos exemplars —o un o uns quants més, no gaires per cert— fets imprimir per raó d’estat perquè en quedés constància futura. Com així ha estat... les edicions de Burgos, Medina i Alcalà només han existit en aquests únics exemplars preparats insidiosament per la Corona...

1.3 – El català i el **Siglo de Oro**, “un fenomen curiós”

Abans de tornar al *Tirante el Blanco*, vull destacar “un fenomen curiós” als voltants de l’època en què el *Tirante* es va editar, explicat per Hans-Martin Gauger⁵:

*Un fenomen curiós és la ràpida “decadència” (per emprar el vocable històric) del català com a llengua literària. El fenomen és curiós perquè segueix, quasi sense transició, a l’apogeu de la literatura catalana en el segle XV i perquè aquesta llengua com a tal queda sumament viva i no es converteix en una variant de l’espanyol. Inclús es segueix escrivint en català, però falten obres capitals, **encara que no falten autors importants que dominen el català. Observem ací un fenomen de lleialtat lingüística,, que passa,, en els autors catalans, és a dir en la consciència literària de l’època, al castellà convertit en espanyol. Les raons d’aquest canvi de lleialtat – en el camp de la literatura - no tenen res a veure (o molt poc) amb la literatura, sinó amb factors polítics en el sentit més ampli del terme...***

*No hem d’oblidar la importància de les traduccions. Contribueixen enormement a la seguretat de la consciència lingüística del Siglo de Oro. Una traducció, diu Nietzsche, és una conquesta; els espanyols del Siglo de Oro la veien exactament així i **consideraven com a seua una obra traduïda**. Diu Miguel Sánchez de Lima, per exemple, en la seua obra *El arte poético en Romance Castellano de 1580*: “Si bien se mira, tantas y tan buenas cosas hay escripias en nuestro Romance Castellano, que no hazen falta ya las obras latinas, pues ya tenemos a Hornero, a Virgilio, y otros muchos y muy buenos autores traduzidos de tal suerte, que ninguno siente falta de latinidad”.*

Si es compara el Siglo de Oro amb el segle XV és sorprenent el canvi, en molt poc de temps, en pocs decennis, de la consciència lingüística: Juan de Mena, per exemple, en un pasatge famós, comparant el castellà amb el grec i el llatí, parla del “rudo y desierto romance”. N’hi ha altres judicis anàlegs d’altres. En canvi, ja al final del segle XV, el to és molt diferent.

2 - ELS TRADUCTORS EREN CATALANS

⁵ Fragments d’HANS-MARTIN GAUGER, *La consciència lingüística en el Siglo de Oro*, que podem trobar a SEBASTIÁN NEUMEISTER (coord.), *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas: 18-23 agosto 1986 Berlín*; Vervuert Verlagsgesellschaft, 1989, vol. I, p. 49-50, o també a http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/09/aih_09_1_006.pdf, p. 5-6.

Afortunadíssimament va apareixer l'original en català d'aquesta obra del *Siglo de Oro* castellà, el *Tirante el Blanco*, i possiblement conservem l'edició en què es va basar el traductor. Com explica Martí de Riquer⁶ Juan Ginavel va demostrar que el *Tirante el Blanco* de 1511 es va traduir de l'edició del *Tirant lo Blanch* de 1497 i comenta que és lògic, ja que l'editor de les dues edicions va ser el mateix.

Amb això, observant les incorreccions causades pel traductor constatem que prenen unes formes determinades, i aquestes formes concretes les podem trobar arreu del *Siglo de Oro*. El *Tirante el Blanco* demostra que el *Siglo de Oro* castellà s'ha fet a base de traduir del català.

És bàsic començar aquest tema entenent per què els errors de traducció que comentarem són com són i no d'una altra manera:

Un traductor no se n'adona de l'error quan no li sona malament, i això depèn de quina llengua és la del seu món lingüístic i de quina llengua li arriba de fora d'aquest.

En el cas del *Tirante el Blanco* el traductor podia ser castellà amb coneiximents de català, o català amb coneixements de castellà.

Si com afirma en Jordi Bilbeny la producció literària de l'època era protagonitzada bàsicament per catalans, els impressors haurien de treballar sobretot a la nació catalana, i per això sembla lògic que la primera impremta de la Península fóra a València⁷ i no a cap lloc de Castella. Els traductors, per tant, és més probable que també foren catalans que d'una altra nació.

Abans de reprendre el *Tirante* anem a parlar de quina era la nació dels traductors de tres llibres més:

Al llibre *Els primers reculls de proverbis catalans*⁸ de Na Maria Conca i En Josep Guia, es parla d'obres en català traduïdes al castellà i fetes passar per castellanès, i En Josep Romeu i Figueras parla⁹ al pròleg de la feina dels autors del llibre, amb comentaris com:

Quant a la impressió dels Refranys glossats – Barcelona 1511, en català; Burgos 1509, Toledo 1510, etc., en versió castellana – creuen que el traductor devia ésser català, perquè al text de 1509 s'hi observen freqüents catalanismes. Pensen que l'edició castellana de 1509 devia fer-se a partir d'una traducció, una edició valenciana de circa 1500 avui perduda...

En Jordi Prenafeta fa les anotacions de la restitució al català del *Lazarillo de Tormes*, el

⁶ ANÒNIM, *Tirante el Blanco*; ob. cit., vol. I, p. XC.

⁷ C/ Portal de Valldigna, 15, 46003 València. A *Les trobes en lahors de la Verge Marí*; Librería de Pascual Aguilar, 1894, p. 11, Francisco Martí Grajales ens explica això: *Durant molts anys ha sigut llargament debatuda la qüestió de si era València o Barcelona la ciutat d'Espanya on primerament es va introduir el meravellós invent de la Impremta. Una i altra pretensió han sigut afirmades amb entusiasme per distingits escriptors, però després de les encertadíssimes observacions fetes pels intel·ligents bibliògrafs valencians D. José de Orga, D. Pedro Salvá i D. José María Torres, refutant brillantment les opinions del canonge català D. Jaime Ripoll i Vilamajor i de l'erudit i consciencios històriador D. Antonio de Bofarull, s'ha de reconèixer que la primàcia resta favorablement resolta en pro de València.* <http://www.luisvives.com/servlet/SirveObras/jlv/34697398763403862165679/p0000001.htm>

⁸ MARIA CONCA I JOSEP GUIA, *Els primers reculls de proverbis catalans*; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.

⁹ Ídem, p. 11.

qual forma part del llibre basat en l'estudi preliminar d'en Jordi Bilbeny sobre aquesta obra¹⁰, i en 14 notes¹¹ diu que també troba indicis que fan al traductor català.

Emilio Ridruejo explica¹² que *Los doze trabajos de Hércules* va ser escrit en català a València i traduït al castellà en eixa mateixa ciutat.

És a dir, de les tres obres citades, en dues el traductor era català i la tercera va ser traduïda a València.

Passem ara a comprovar com efectivament els traductors feien el que al País Valencià se'n diu "espardenyades" (paraula o frase incorrecta dels valencians en parlar castellà¹³) per tal d'entendre com es van generar aquestes catalanades. Al mateix temps veurem constantment com aquestes espardenyades són compartides per les obres més diverses del *Siglo de Oro*.

2.1 – Todos tres

Analitzem com es va fer la traducció del *Tirant* tot començant pel *Lazarillo de Tormes*:

Francisco Calero pensa que l'autor del *Lazarillo de Tormes* va ser Joan Lluís Vives¹⁴, per fonamentar-ho diu que hi troba valencianismes i entre d'altres diu:

"També poden ser explicades com valencianismes les expressions *todos cinco* i *todos tres*, p. 109: *Allá van todos cinco dando voces* i p. 134: *y así quedamos todos tres bien conformes*"

Que siga un valencianisme encaixa amb el fet que el *Tirante el Blanco* diu:

1511¹⁵ - *sino que todos tres lloraban*.

D'un original on diu:

1497¹⁶ - *sinó que tots tres ploraven*.

Però en un altre moment de l'obra el traductor diu

1511 - *el Rey y la Reyna y la Infanta todos tres comían a una mesa*

Quan a l'original diu

1497 - *e lo rey e la reyna e l'infanta menjaven en una taula los tres*

És a dir, aquest valencianisme ix del cap del traductor, no de l'original. Aquest

¹⁰ Vg. *La Vida de Llätzer de Tormos*; ob. cit.

¹¹ Ídem, notes 2, 6, 52, 102, 103, 128, 171, 246, 252, 256, 275, 307, 331 i 407.

¹² EMILIO RIDRUEJO ALONSO, *Tres catalanismos (y aragonesismos) sintácticos en «Los doze trabajos de Hércules» del Marqués de Villena*; Archivo de filología aragonesa, 1984, vol. 34-35, p. 273-290. <http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/09/23/15ridruejo.pdf>

¹³ *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*; edició del 1995.

¹⁴ Revista digital *Espéculo*, núm. 32: FRANCISCO CALERO, *Luis Vives fue el autor del Lazarillo de Tormes*; <http://www.ucm.es/info/especulo/numero32/luvives.html>

¹⁵ ANÓNIM, *Tirante el Blanco*; ob. cit.

¹⁶ JOANOT MARTORELL, *Tirant lo Blanch*; edició barcelonina de Gumiel de 1497, en facsímils a <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/08146287511370295332268/index.htm>

valencianisme (segons Calero) a banda del *Lazarillo*, ho diu Cervantes¹⁷, Cristobal Colón¹⁸ i Bartolomé de las Casas¹⁹, els quals suposadament van escriure en castellà.

2.2 - Bandereta

Tornant als valencianismes del *Lazarillo* segons en Calero, també diu

“Igualment els diminutius en -eta, -eto, en p. 51: *Luego me quitaba la concheta y la ponía sobre el altar* i en p. 32: *Cuando el pobreto iba a beber, no hallaba nada*”.

En aquest sentit també parla en Jordi Bilbeny²⁰ d'aquest fragment del Quixot

“*una funda de vaqueta*, p. 568”.

I, novament veiem que aquest valencianisme pot tindre el seu origen en un original en valencià.

1497 - *E per ço que fossen coneguts portaven al cap **banderetes**: los huns les portaven verdes, los altres blanques*

1511 - *e porque fuessen conocidos traían en las cabeças **vanderetas**, los unos blancas y los otros verdes*

O pot tindre el seu origen en el traductor

1497 - *portava un leó tot d'or ab una **petita bandera***

1511 - *que traía un león de oro con una **bandereta***

Segons en Calero això és un valencianisme, i segons en Rico un italianisme.

2.3 – Buen hora

En Rico i Florencio Sevilla Arroyo²¹ veuen un altre italianisme on en Bilbeny veu una

¹⁷ ... **todos tres**, *Luscinda, Cardenio y Dorotea*... MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha* [1615]; Francisco Rico, Instituto Cervantes-Crítica, Barcelona, 1998, p. 737.

¹⁸ ...*llegamos a ella **todos tres** los navíos*... ANÓNIM, *Diario del primer viaje de Colón [Textos y documentos completos de Cristóbal Colón]*, 1492-1493; Consuelo Varela, Juan Gil, Alianza Editorial, Madrid, 1992, p. 119.

Aquesta i altres catalanades d'en Colom van ser comentades per l'Ariadna Duran al Vè Simposi de la descoberta catalana d'Amèrica d'Arenys de Munt l'any 2005: ARIADNA DURAN, *Catalanisms i sintaxi catalana en els textos d'en Colom*;

http://www.novahistoria.org/pdf/5e_ariadna_duran.pdf

http://www.novahistoria.org/mp3/5sim_13_catalanisms_i_sintaxi_catalana_en_els_textos_d_en_colom_ariadna_duran.mp3

Na Duran fa una probable restitució de textos d'en Colom al català original a *Els viatges al Nou Món - Cristòfor Colom*; Llibres de l'Índex, Barcelona, 2006.

¹⁹ ...*Y **todos tres** han muerto mala muerte, con destrucción de sus personas y casas que habían edificado de sangre de hombres en otro tiempo pasado, como yo soy testigo de **todos tres** ellos* ... FRAY BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* [1552]; José María Reyes Cano, Planeta, Barcelona, 1994, p. 111.

²⁰ JORDI BILBENY, JOSEP SEGARRA, *Tot el que no sabies sobre el QUIXOT. Recopilació d'articles sobre EL QUIXOT, publicats a la secció "Sabies que ...?" del web de la Fundació d'Estudis Històrics de Catalunya* (www.Histocat.com); <http://www.cch.cat/pdf/quixot.pdf>, p. 6.

²¹ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*; Centro

catalanada, en aquest fragment del Quixot:

“le dejó ir a la buen hora, p. 62”

Com diu Jordi Bilbeny, el comentari d'En Rico reconeix que no és expressió castellana. Doncs amb això, i amb el que diu l'Alcover-Moll²² (“Bona hora: expressió que s'afegeix a les salutacions bon dia i bona nit. Bona nit i bon' hora”) no havia de ser castellà i sí podia ser català qui va traduir el *Tirant* donant com a resultat això:

1511 - *deziendo a sus donzellas que se fuesen en buen ora, que ella tenía de rezar ciertas devociones y se daríe recado, que no avíe menester a ninguna*

d'un original on diu:

1497 - *dix a les sues donzelles que anassen a dormir, que ella tenia de dir una poca de oració e que, après, ella se posaria al lit, que no volia negú.*

2.4 – Después de Mañana

En Bilbeny veu una mala traducció de “después-demà” en aquest fragment del Quixot:

llegaremos allá después de mañana.

Que amb aquesta expressió es refereixen a un dia concret es veu més clar al *Quixot* de l'Avellaneda

*Para después de mañana, que es domingo,*²³

I que equival a un “después-demà” es veu ben clar mirant com van traduir el *Tirant* al castellà. I sobretot es veu clar que el van traduir amb el català com a primera llengua, ja que, com haguera traduït un castellà això?

1497 - *La senyora m'à dit que li faça adobar lo bany per a demà passat...*

Amb un “después-demà” al cap?

1511 - *La Princesa me ha dicho que para después de mañana le haga adobar el baño...*

2.5 - Barajan

En Josep Guia i na Maria Conca expliquen²⁴ com al *Siglo de Oro* hi ha una obra anònima i castellana, el *Refranes Glossados*, que té el refrany “*Quando uno no quiere dos no varajan*” com a resultat de la traducció de “*Quan un no vol, dos no-s barallen*”. Doncs observem que el *Tirante* té això:

1511 - *quando uno no quiere, dos no lo barajan.*

D'un original on diu

1497 - *quant hu no vol, dos no-s discorden*

2.6 - Meytad

Martí de Riquer fa els comentaris de l'edició de 1974 del *Tirante el Blanco*. D'aquest

Estudios Cervantinos, 1994, p. 50.

²² <http://dcvb.iecat.net/default.asp>

²³ ALONSO FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA, *Don Quijote de la Mancha* [1614]; Martín de Riquer, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1972, vol. I, p. 185.

²⁴ MARIA CONCA I JOSEP GUIA; ob. cit., p. 239 (l.12).

fragment

1511 - *con la meytad de las armas*

comenta (I, 11): “Advertiu la forma *meytad*, **sens dubte suggerida per l’original (*meytat*)”**

Efectivament, l’original diu

1497 - *ab la meytat de les armes*

Però en aquest altre fragment del *Tirante*:

1511 - *El duque de Pera era capitán de la meytad de la gente, y Tirante de la otra meytad;*

D’on treu el suggeriment el traductor si a l’original hi posa això?

1497 - *Lo duch de Pera era capità de la mitat de la gent e Tirant de l'altra mitat*

Aquest suggeriment de la paraula catalana el suggereix el traductor tot sol. És tan catalanoparlant que no li sona malament “meytad” en castellà.

Li dóna la raó “sens dubte” en Riquer a en Jordi Prenafeta quan comenta²⁵ que el fet que al *Lazarillo* isca “meitad” és un de tants indicis que el *Lazarillo de Tormes* va ser traduït del català per un català?

2.7 - Verino

Martí de Riquer creu que el traductor del *Tirant* al castellà era castellà²⁶, però al veure que d’un original que diu:

1497 - *delliberà de matar-se ella mateixa cautelosament ab metzines*

el traductor fa això:

1511 - *deliberó de matarse ella misma con verino cautelosamente*

en Riquer fa el següent comentari: V-55 “*con verino*, en l’original *ab metzines*, i no deixa d’èsser curiós que el traductor faça servir la forma catalanitzada *verino*, en compte de *venino*, usual en el seu temps en castellà”.

Sí que deixa d’èsser curiós si ens avenim a fer al traductor català. La curiositat l’hauríem de centrar en el fet que obres suposadament castellanes també fan servir aquesta forma, catalanitzada segons ell:

*...prometiendo que el daria berino a pirro...*²⁷

*...tiene verinosos desseos...*²⁸

²⁵ *La Vida de Llätzer de Tormos*; ob. cit., p. 306.

²⁶ ANÒNIM, *Tirante el Blanco*; ob. cit., vol. I, p. C.

²⁷ ANÒNIM, *Strategematon de Sexto Julio Frontino*, [a 1500]; Enrique Jiménez Ríos, *Hispanic Seminary of Medieval Studies*, Madison, 1995, fol. 42V.

²⁸ ANÒNIM, *Fernando al obispo de Cartagena encargándole suplique al papa conceda una reserva de beneficios hasta doscientos ducados, en las diócesis de Zaragoza y Tortosa, a Jerónimo Steuan* [Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos, II],

Observant com van traduir al segle XVI l'Ausiàs March podem comprovar com la forma "venino", usual en aquella època com diu Riquer, també és, encara que no tant com "verino", una forma catalanitzada:

que si veri li demana plorant / ha ten poch seny que no'l sab contradir.

le da, si lloira, qu'el amor la ciega, / de suerte qu'el veneno aún no le niega.

Si com aquell qui es veri donant / al mestre seu, e quant veu sa dolor

Como es aquel que a su señor ha dado / veneno, y viendo el gran dolor que tiene

2.8 - Hombre

Un catalanisme comentat per en Jordi Bilbeny del *Quixot* és aquest:

"sin osar decir lo que el hombre tiene en su corazón (el que hom té), p. 271"

"no salen tan a gusto com el hombre querría (hom), p. 590"

En Rico diu que aquest "*Hombre*" té el sentit indefinit. De *La Celestina*, en Julio Cejador y Frauca, d'aquesta frase "*Que conocer el tiempo e vsar el hombre de la oportunidad hace los hombres prósperos*"²⁹, en fa el següent comentari³⁰ "*El hombre, indefinit, com 'on' en francès*"

"On" en francès no es pot traduir com "hombre", i "hom" en català sí, però el que li ve al cap és el francès, tot i que la traducció del *Tirant* la van farcir d'aquests "*hombre*" en sentit indefinit que vénen d'un "*hom*". Tant si ve induït per l'original

1511 - *no deve hombre dar tanto a otro que a sí haga daño*

1497 - *que no deu hom tant amar a altri que faça hom mal a si*

com si ve induït pel traductor

1511 - *que por temor de mayores males se empieza hombre de doler*

1497 - *per dubte de més mals començar primer a dolre's*

1511 - *que dize Aristótiles que no puede hombre dar fe ni crédito a la fortuna, porque ningún tiempo cessa de mover a la redonda con movimiento arrebatado la rueda inestimable*

1497 - *Mira què diu Aristòtil: "¿com pots dar fe ni crehença a la fortuna com en negun temps cessa de moure entorn, ab moviment soptós, la roda instimable?"*

2.9 - Nonada

En Bilbeny veu una prova d'un "*no-res*" a l'original en català del *Quixot* en aquests fragments:

"ser los historiadores puntuales, verdaderos y nonada apasionados, p. 110"

1496; Antonio de la Torre, CSIC, Barcelona, 1965-1966, vol. V, p. 214.

²⁹ FERNANDO DE ROJAS, *La Celestina*; edició comentada per Julio Cejador y Frauca, Editorial Playor, 1981, p. 64.

³⁰ Ídem, p. 85, nota 120.

“*más vale algo que no nada* (que no-res), p. 226”

“*no nada*” que al Tirante pot vindre de l’original

1511 - *¡O cuánta fatiga -dixo el Duque- me dan por **no nada!***

1497 - *quanta fatigua –dix lo duch– per **no res** me donen!*

1511 - *queríame agora combatir sobre **nonada**.*

1497 - *ara me volia combatre a tota ultrança sobre **no-res***

I també pot vindre d’un original en català fora del *Tirant*, com és el cas l’any 1560 del traductor d’Ausiàs March³¹:

Traducció d’Ausiàs March - *por **nonada** me accuso y rabio junto*

Original d’Ausiàs March³² - *per que m’ahir e per **no res** m’acús*

I a més, en el cas del *Tirante* constatem que els “*nonada*” poden ser obra del traductor:

1511 - *Y dígoos, señor Tirante, que por mucho que le diga **es tanto como nonada***

1497 - *Dich-vos, senyor Tirant, **no y val res** per molt que li diga*

2.10 – *Todo hombre*

Al *Guzmán de Alfarache* observem que diu:

*que todo hombre naturalmente ame a todo hombre*³³

que és el resultat de traduir “*tothom*” com podem constatar des que vam recuperar l’original en català del *Tirante*:

1511 - *¡Sus -dixo el Duque-, **todo hombre** haga como yo hiziere!*

1497 - *Sus! –dix lo duch–, **tothom** faça lo que yo faré*

Com que també s’ha salvat de la crema l’Ausiàs March en català, podem comprovar que un altre traductor també va fer igual:

Traducció d’Ausiàs March - *qu’en la calor **todo hombre** quiere frío,*

Original d’Ausiàs March - *En gran calor lo fret **tot hom** desija,*

I en ambdós traductors també observem que a voltes aquesta catalanada no les provoca l’original, sinó el traductor, tant en el cas del Tirant:

1511 - *y **todo hombre** que sirviendo a su señor puede hazer armas no se deve escusar*

1497 - *E **qui** servint son senyor pot fer armes braves, no deu cercar de domèstiques.*

com en el cas del traductor d’Ausiàs March:

Traducció d’Ausiàs March - *ésta es la que a **todo hombre** da natura,*

Original d’Ausiàs March - *aquesta es qu’a **tots** natura dona*

³¹ JORGE DE MONTEMAYOR, *Traducción de los Cantos de amor de Ausiàs March*, 1560; Juan Bautista Avallé-Arce i Emilio Blanco, Turner, Madrid, 1996.

³² <http://www.riale.unina.it/inc-a.march.htm>

³³ MATEO ALEMÁN, *Primera parte de Guzmán de Alfarache* [1599]; José María Micó, Cátedra, Madrid, 1992, p. 251.

2.11 - *Sabido*

Quan el traductor tradueix malament “*sabut*” amb el significat de “savi”. El “*sabut*” pot vindre de l’original:

1511 - *mancebo dispuesto más que otro, animoso, liberal, más **sabido** que grosero*

1497 - *jove, dispost més que tot altre, animós, liberal e més **sabut** que no grosser*

O del traductor:

1511 - *hombre muy **sabido** en las armas.*

1497 - *home molt **entés** en les armes*

I així van fer els traductors gràcies als quals la literatura castellana té una de les seues principals obres, *La Celestina*:

Sabido eres, fiel te siento, por buen criado te tengo³⁴

O el seu primer cronista d’Amèrica, n’Hernán Pérez de Oliva:

... *Mas Colón, que de estos vsos era bien **sabido**..... fue muger del Señor de la Casa del Oro, graciosa y muy **sabida**...*³⁵

2.12 - *Rocegante*

La traducció de “*roçegar*” a l’època del *Tirant* era “*arrastrar*”, i el traductor del *Tirant* a voltes ho fa bé:

1511 - *os hará **arrastrar** por todo su campo,*

1497 - *vos farà **roçegar** per tot lo seu camp*

I a voltes no:

1511 - *con ropas de brocado **roçagante***

1497 - *ab robes de brocat **rocegant***

Fins i tot sense que l’original l’hi porte:

1511 - *ropas **roçogantes** de terciopelo carmesí*

1497 - *robes de vellut carmesí, **largues fins als peus***

D’una de les dues maneres, al *Quixot* de l’Avellaneda també van fer dir això:

*una hermosísima ninfa vestida de una **rocegante** ropa*³⁶

2.13 – *Con pena*

³⁴ FERNANDO DE ROJAS, *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea*; Francisco J. Lobera, Guillermo Serés, Paloma Díaz-Mas, Carlos Mota, Íñigo Ruiz Arzálluz, Francisco Rico, Crítica, Barcelona, 2000, p. 85.

³⁵ FERNÁN PÉREZ DE OLIVA, *Historia de la inuención de las Yndias* [c 1528]; José Juan Arrom, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, Bogotá, 1965, p. 51 i 96 respectivament.

³⁶ ALONSO FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA; ob. cit., vol. III, p. 49.

Comenta n'Ariadna Duran³⁷:

“Trobem en les converses que Colom manté amb els indis que *todo aquello entendía el Almirante con pena* (vol dir amb dificultats, no amb tristesa) i si bé trobem documentada l'expressió castellana de significat equivalent “*a duras penas*”, sembla que amb la preposició “*con*” pugui ser un calc del català “amb penes (i treballs) .”

D'on podem traure un altre indici que fa català al traductor del *Tirant*:

1511 - **con mucha pena** me salen las palabras de la boca

1497 - **ab fatigua** gran me poden exir les paraules de la boca

1511 - **con mucha pena** el Duque sacava una palabra de la boca

1497 - **scassament** volia parlar

2.14 – Hizo del ojo

En Jordi Bilbeny veu un ús de “fer l'ullet” a l'original en català del *Quixot* a través d'aquest fragment:

“*hizo del ojo a los compañeros*, p. 247”

Que podem trobar al *Tirante* fruit del traductor i no de l'original:

1511 - *Tirante hizo del ojo a Felipe*

1497 - *E Tirant signà a Phelip*

2.15 – Puñada

En Jordi Bilbeny diu que al *Quixot* hi ha una mala traducció de “punyada” en aquest fragment

“*descargó tan terrible puñada*, p. 1742

Que el traductor fa apareixer al *Tirante*, malgrat que a l'original no hi és:

1511 - **dávase de puñadas** en los ojos y en la cara

1497 - **batie's** los ulls e la cara

És possible que els traductors de l'època foren generalment catalans? Si és així, els errors de traducció al traduir del català al castellà tendiran a ser més concretament espanyolitzats, reflectides al *Tirante el Blanco* i a qualsevol altra traducció del català d'aquella època.

³⁷ ARIADNA DURAN; ob. cit.

L'últim estudi sobre la catalanitat dels textos d'en Colom es va publicar l'any 2009. La professora emèrita de la Universitat de Georgetown, als Estats Units, Estelle Irizarry, que també dirigeix la revista *Hispania*, ha estudiat més de cent cartes, diaris i documents atribuïts a Colom i conclou en el seu darrer llibre (*El ADN de los escritos de Cristóbal Colón*; Edicions Puerto, San Juan de Puerto Rico, 2009) que la seua llengua materna era el català.

Comencem-ho a comprovar amb les notes de Martí de Riquer de l'edició de 1974 del *Tirante el Blanco*:

3 – 17 COMENTARIS DE MARTÍ DE RIQUER

3.1 - Llibre I, pàgina 13 – “*negocios y aferes del mundo* tradueix *los mundanals negocis*. Així doncs, *afer* no és ací un possible catalanisme, sinó una veu castellana en ús corrent en el segle XVI (cfr. Diccionario Histórico, I, p. 870 – 871).”

És a dir, sembla un catalanisme, però com que a l'original no diu “afers”, aquest “aferes” no va ser induït per l'original en català. En Riquer veu que ha eixit del traductor, però com l'erra quan fa al traductor castellà, dedueix que no és un catalanisme.

El fet que aquesta paraula la podem trobar en altres obres antigues també li desmenteix la catalanitat, via el *Diccionario Histórico de la Real Academia Española*. Sobre consultar la RAE per decidir sobre la possible catalanitat de les paraules en parlarem a la secció 5.

3.2 - I, 21 – “En l'original: *bombardes, balestes e colobrines e spingardes*. La paraula *culebrina* (ací *colebrina*, sens dubte calc de l'original) era llavors recent en castellà (Corominas, DCELC, I, p. 979, la registra a partir del *Guzmán de Alfarache*, 1599)”

Amb el *Tirante* es “sens dubte” un calc de l'original en català, però quan apareix al *Guzmán de Alfarache*, abans citat com a portador de catalanades, entra oficialment al castellà.

3.3 - I, 62 – “*delitosas*, ‘deleitosas’ forma no usual en castellà suggerida per l'original *fruyts delitosos*.”

Si al *Tirante* “delitosas” ha sigut suggerit pel català de l'original, què hem de deduir d'aquestes altres obres?

...*La septima es que se guarde de cosas demasiado dulces: porque son opilatiuas y delitosas...*³⁸

³⁸ DAMIÁN CARBÓN, *Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños* [1541]; María Teresa Herrera i María Estela González de Fauve, *Hispanic Seminary of Medieval Studies*, Madison, 1997, fol. 84V.

*...En verdad no consideraste ni **paraste mentes** alo que vulgar & comunmente dezir se suele..... & dela final destruycion tuya & delos tuyos & del cruel estrago & cayda dela tu noble cibdad de troya otra vez refrescases & renouases alas gentes por venir materia de **delitosas** fablas & ystorias de destruycion...³⁹.*

Paràgraf amb un “paraste mentes” que fa retornar al *Tirante*:

1511 - **Parad mentes** en lo que os diré:

1497 - **Parau bé sment** en lo que us diré:

3.4 - I, 105 – “los males, en l’original *los mals*, és a dir ‘los [hombres] malos’ “

En Riquer es refereix al fet que d’aquest original:

1497 - *E per tal cové al cavaller sia més animós e més valent que tot altre, perquè pugua perseguir los **mals**, no havent dupte dels perills que·ls ne pugua sdevenir.*

En van fer aquesta traducció:

1511 - *Y por tanto, conviene al cavallero que sea más animoso, más valiente que qualquiera otro, porque pueda perseguir los **males**, no aviendo temor ni duda de los peligros que le pudiesen venir*

Donant un resultat semblant a aquest altre que no és del *Tirante*:

*...Muchos **males hombres** se esforçaron de fazer secreta mente homicidios & otros enormes delictos & maleficios...⁴⁰*

Amb un “maleficios” amb el sentit de “malifetes” tal com li passa al *Lazarillo de Tormes* segons ens desvela en Bilbeny⁴¹.

3.5 - I, 132 – “*he devisado*, en l’original *devisat vos he*. El verb *devisar* té el valor de “describir” en textos aragonesos (vegeu **Avellaneda**, Quijote, <<Clásicos castellanos>>, 175, nota a ii, 162, 19).”

El *Quixot* de l’Avellaneda ja ha eixit i tornarà a fer-ho com a portador de catalanades. Oficialment aquesta obra la va fer algú de Tordesillas, Valladolid, però que a poc que es furga aquesta pàtina oficial, ens trobem primer que aquesta autoria no se l’han pres seriosament mai, i segon que s’hi perceben tants aragonesismes a l’obra que els porta a fer l’autor anònim aragonès⁴².

3.6 - I, 214 – “*trepados*, en l’original *trepats*, és a dir ‘acuchillados’, amb obertures”.

Llavors hem d’entendre que també hi havia un original en català d’aquesta altra obra anònima del *Siglo de Oro*?

...se a de labrar unas molduricas enlaçadas con sus florones y en los enlaçados o

³⁹ ANÒNIM, *Crónica Troyana* [a 1490]; Dawn Prince, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1993, fol. 32V.

⁴⁰ DIEGO DE VALERA, *Tratado de las armas. Roma, Casanatense* [c 1458–1471]; Francisco Javier Gago Jover, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1995, fol. 235V.

⁴¹ JORDI BILBENY; ob. cit., p. 261.

⁴² “...i l’autor del Quijote apòcrif escriuen en un castellà en què abunden els aragonesismes... “MARTÍN DE RIQUER, «Conclusión» de Cervantes, Passamonte y Avellaneda; Sirmio, Barcelona, 1988, p. 159-164.

*aobados sus florinçicos pengantes, trepados por bago...*⁴³

D'eixe "penjantes" que hem trobat en parlarem al punt 5.4.

3.7 - II, 75 "*hornero*, en l'original *forner*, 'panadero' "

Hem d'afegir una nota semblant per al més que prolífic Lope de Vega, eixe autor que sembla mentida que poguera crear tant.

*...No seáis hornera si tenéis la cabeza de manteca; que también yo sé refranes...*⁴⁴

3.8 - II, 111 - "Aquest pròleg no consta a l'original, i segurament és obra del traductor."

Parla del pròleg al *Tercer libro del Tirante el Blanco*, que apareix al *Tirante el Blanco* com un afegit sense base a l'original.

Ben al contrari passa amb el principi del *Tirant lo Blanch*: Els preliminars i la dedicatòria són eliminats a l'hora de fer el *Tirante el blanco*. Amb això el fan anònim, esborren la dedicatòria al príncep Ferran de Portugal (a Barcelona almenys des de l'agost del 1464 fins al març del 1465, a la cort de Pere el Conestable, proclamat rei per una part dels catalans, i del qual era el parent més pròxim a Catalunya) i també oculten que diu que està escrit en valencià. Amb aquesta tisorada anonimitzen i descatalanitzen l'obra.

Vegem que aporta aquest pròleg "obra del traductor" com diu Riquer.

...la soberana reyna sin par, doña Ysabel la tercera, de eterna memoria, que muchos cavalleros por servicio de las damas hizieron grandes hechos en armas, que parecían imposibles, en la conquista de Granada...

Comprovem que si amb l'eliminació dels preliminars i la dedicatòria anonimitzen i descatalanitzen l'obra, amb aquest pròleg afegit al *Tirante* fan veure que es va escriure des d'un context castellà. És a dir, com diu Martí de Riquer, si no tinguérem els originals en català el *Tirante el Blanco* passaria per castellà original, i aquest pròleg afegit donaria suport a la castellanitat original de l'autoria. En el cas concret del *Tirante* podem comprovar com, per molt que ho diga aquest pròleg afegit, a l'original de 1497 no s'esmenta la reina de Castella per a res.

3.9 - És el moment, senyor lector, d'escoltar l'audio "El Siglo de Oro va ser escrit en català. PRIMOS - RAC1 2011-02-07 17h58m18s.wmv" que pot trobar a <http://www.youtube.com/watch?v=FTJz7cpgCOQ>

Heu sentit com l'humorista fa la broma amb la paraula "primos" i dedueix que si algú ho fa servir volent dir "delgados", ha de ser català. Heus ací una mostra de com es genera el castellà del *Siglo de Oro*, ja que si al *Tirant lo Blanch* hi posava:

1497 - *Lo seu nas era prim e afil·lat*

Van fer aquesta traducció:

⁴³ ANÒNIM, *Capitulación entre Juan de Sobas, mazonero y Bartolomé Martínez, pintor; para hacer una cama de Nuestra Señora de la Asunción, en Cariñena (Zaragoza)* [1597]; Carmen Morte García, Publicaciones del Museo e Instituto "Camón Aznar" (Zaragoza), 1987-1988, vol. II, p. 384.

⁴⁴ LOPE DE VEGA CARPIO, *La Dorotea* [1632]; Edwin S. Morby, Castalia, Madrid, 1988, p. 248.

1511 - *Su nariz era muy **prima**, afylada*

En Riquer comenta:

II, 137 - “*prima* (en l’original *prim*), ‘delgada’”

És a dir, com fan Bartolomé de las Casas

*...obras déstas hacen cada día, de lana y algodón, muy **primas** y muy delgadas y finas...*⁴⁵

I d’altres:

*...chapineros y çapateros de obra gruesa y **prima**...*⁴⁶

*...los mjenbros los vnos son **primos** & los otros son gruesos...*⁴⁷

3.10 - En Riquer comenta II, 161 – “*tabla*, en l’original *taula*, ‘mesa’”

Com passa amb Cervantes:

*Venida la noche, cenará con el rey... Levantarse han las **tablas**, y entrará...*⁴⁸

Lope de Vega:

*¿No es mesón aquel de la **tabla**?*⁴⁹

Etc.

*...e tomaré algunos para comienzo de mesa e otros para la mesma yantar, e reseruaré algunos para leuantar de la **tabla**...*⁵⁰

*...Fueron en este entrevalo las **tablas** puestas y Nerus, acompañado de sus más cercanos parientes y amigos, se fueron alegremente **sentar a tabla**... ...Y él **se va a vestir** una ropa corta. Y desatada su bragueta, debaxo de **la tabla** mostró...*⁵¹

Aquest últim paràgraf ve amb un “se va a vestir” amb el sentit de “es va vestir” ben clar.

3.11 - Aquest fragment del *Tirant*:

1497 - **no us calrà sinó pendre aygua a les mans**

Va ser traduït així:

1511 - **no cale sino tomar agua a manos**

⁴⁵ FRAY BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Apologética historia sumaria* [1527–1550]; Vidal Abril Castelló et alii, Alianza Editorial, Madrid, 1992, vol. II, p. 607.

⁴⁶ LUIS HURTADO DE TOLEDO, *Memorial de algunas cosas notables que tiene la Imperial Ciudad de Toledo* [1576]; Carmelo Viñas y Ramón Paz, CSIC, Madrid, 1963, p. 518.

⁴⁷ ANÓNIM, *Traducción del Tratado de cirugía de Tedrico* [1509]; María Teresa Herrera i María Estela González de Fauve, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1997, fol. 104R.

⁴⁸ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* [1605]; Francisco Rico, Instituto Cervantes-Crítica, Barcelona, 1998, p. 230.

⁴⁹ LOPE DE VEGA CARPIO, *Los donaires de Matico* [a 1596]; Marco Presotto, Editorial Milenio, Lleida, 1997, p. 222.

⁵⁰ TERESA DE CARTAGENA, *Arboleda de los enfermos* [1455–1460]; Lewis Joseph Hutton, Real Academia Española, Madrid, 1967, p. 38.

⁵¹ ANÓNIM, *Vida de Ysopa* [c 1520]; Diego Romero Lucas, Universitat de València, València, 2001, fol. LXXVR.

I en Riquer comenta:

II, 209 – “*no cale*, en l’original *no.us calrà*. En la nostra traducció és freqüent traduir el verb *calre* o *caldre*, ‘ser precís, importar, convenir’, pel castellà *caler*, que en el segle XVI ja sonava com arcaic (cfr. Corominas, DCELC, I, p. 594)”.

Al segle XVI sonaria com a arcaic, però al XVII ho fan servir autors com Lope de Vega:

*Non cale que me detengas*⁵²

O Cervantes:

*¡Perro, el huir no te cale!*⁵³

Què en diu la Real Academia Española?

“*caler*. (Del lat. *calēre*, estar caliente). 1. intr. desus. ser menester. U. en Aragón”.

Amb això del “desus.” assimilen paraules que no s’ha fet servir mai en castellà, però que ixen als textos antics.

“U. en Aragón”. Llavors Cervantes i Lope de Vega eren aragonesos? Des de la RAE estant, novament, igual que amb l’“aragonositat” de l’Avellaneda, dedueixen que cal mirar a llevant. Però de moment fan curt, com indica el *Tirante el Blanco* i també la traducció d’Ausiàs March:

Original d’Ausiàs March - *qu’en ser amat no·m calia fer compte*

Traducció d’Ausiàs March - *que no cale pensar en ser amado*

Original d’Ausiàs March – *No·m cal dir pus*

Traducció d’Ausiàs March - *No cale dezir más*

3.12 - Aquest fragment del *Tirant*:

1497 - *E vist per los embaixadors lo senyal*

Va ser traduït així:

1511 - *Visto la señal por los embaxadores*

I en Riquer comenta:

II, 219 – “*Visto la señal*, la mala concordança pot ser del traductor, ja que *senyal*, en català, és masculí. En la nostra traducció *señal*, en castellà, a voltes és masculí i a voltes femení.”

També li passa al traductor d’Ausiàs March:

Original d’Ausiàs March: *Si co·l malalt que no ’nten los senyals.*

Traducció d’Ausiàs March: *Como el enfermo, qu’el señal no entiende.*

Fins i tot li passa quan l’original no l’indueix:

⁵² LOPE DE VEGA CARPIO, *Las Batuecas del Duque de Alba* [c 1600]; Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Universitat d’Alacant, Alacant, 2002, fòl. 29R.

⁵³ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Comedia famosa del gallardo español [Ocho comedias y ocho entremeses nuevos nunca representados]*, 1615; Florencio Sevilla Arroyo; Antonio Rey Hazas, Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 1995, p. 91.

Original d'Ausiàs March: *Lir entre carts, tres son les grans carreres*

Traducció d'Ausiàs March: *Señora mía, tres son los señales*

Veiem que no és un cas aïllat el traductor del *Tirant* a l'hora de fer traduccions com aquesta de Bartolomé de Las Casas... *y muy presto a cualquiera oración que nos les digamos que digan y hacen el señal de la cruz...*⁵⁴

O aquesta de Sant Vicent Ferrer... *faziendo el señal de la cruz ençima del corazón...*⁵⁵

Entre d'altres ... *hacer de presto el señal de la cruz encima del corazón...*⁵⁶

3.13 - En Riquer fa dues notes referides a la mateixa qüestió:

II, 233 - "*humilmente y devota*, en l'original *humilment e devota*, és a dir <<humilde y devotamente>>".

II, 262 - "*justamente y templada*, en l'original *justament e temprada*, és a dir <<justa y templadamente>> ",

En Pep Comajuncosa ha escrit articles parlant d'algunes catalanades de Cervantes, i concretament al seu article "Primers treballs amb el "Persiles"⁵⁷ sobre "Los trabajos de Persiles y Sigismunda" diu:

"He utilitzat l'edició de Cátedra, a càrrec de Carlos Romero Muñoz, autor també de les notes a peu de plana. Un bon comentarista, que no té por d'esmentar el català a l'hora de fer comparances".

1) "*Pero más principalmente y propia se dice que los poetas nascitur...*" (p.243)

Nota a peu plana: "Aquestes parelles d'adverbis en què, contra el costum castellà, el mente apareix no rere l'últim adjectiu sino rere el primer (és a dir, com fa el català) són insòlites"

De la nota es desprèn que hi ha més casos, els cercarem...

El *Tirante el Blanco* demostra que la intuïció d'en Comajuncosa és correcta: Efectivament, hi han més casos.

3.14 - III, 7 - *nólite*, en l'original *nòlit*, 'flete'

Aquesta paraula que fan servir en textos castellans antics⁵⁸ forma part de les que comentarem més avant al punt 5.3.

⁵⁴ BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Historia de las Indias* [c 1527–1561]; Paulino Castañeda Delgado, Alianza Editorial, Madrid, 1994, p. 591.

⁵⁵ SAN VICENTE FERRER, *Sermones* [1411–1412]; Pedro M. Cátedra, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1994, p. 411.

⁵⁶ FRAY LUIS DE GRANADA, *Manual de diversas oraciones y espirituales ejercicios* [1557], Fr. Justo Cuervo, Imprenta de la Hija de Gómez Fuentenebro, Madrid, 1906, p. 103.

⁵⁷ PEP COMAJUNCOSA, *Primers treballs amb el "Persiles"*;
<http://cch.cat/pdf/comajuncosa04.pdf>.

⁵⁸ ... *del precio de aquella, se puedan luego pagar las nolites e otras cosas que se hauran de pagar...* ANÓNIM, *Fernando al rey de Nápoles, rogándole que una vez recibida la sal de las salinas de La Mata, la pague* [Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos], 1485; Antonio de la Torre, CSIC, Barcelona, 1949-1951, vol. II, p. 179.

3.15 - III, 275 – “*Royne*, igual en l’original, «el Ródano»”.

Que podem trobar al *Siglo de Oro* en textos suposadament no traduïts del català⁵⁹.

3.16 - D’aquest fragment de l’original del *Tirant*:

1497 - *e la suavitat de les tues paraules, me han conduÿda en tan alt grau de amor que afectadament vull **encara** major mal que morir per tu*

Van fer aquesta traducció:

1511 - *y la suavidad de tus palabras, me han conduyda en tan alto grado de amor que afetadamente quiero **aunque** mayor mal que morir por ti,*

En Riquer fa notar que hi ha un error de traducció:

IV, 240 – “*aunque*, mala traducció d’*encara*, que ací està el sentit de ‘todavía’”.

Aquest “*aunque*” no té sentit en eixe context i, si el canviem per “*todavía*”, la frase recobra tot el sentit de l’original. Observem ara aquesta descripció del cavaller Amadís de Gaula que fa el Quixot:

*...estoy por decir que con mis propios ojos vi a Amadís de Gaula, que era un hombre alto de cuerpo, blanco de rostro, bien puesto de barba, **aunque** negra, de vista entre blanda y rigurosa, corto de razones, tardo en airarse y presto en deponer la ira; y del modo que he delineado a Amadís, pudiera, a mi parecer, pintar y describir todos cuantos caballeros andantes andan en las historias en el orbe; que... ..se pueden sacar por buena filosofía sus faciones, sus colores y estaturas...*⁶⁰

Aquest “*aunque*” de Cervantes no té sentit, en canvi si és substituït per un “*todavía*”, aquest cobra tot el sentit que no tenia l’“*aunque*”, com explica Riquer que també li va passar al *Tirante* per culpa d’un error de traducció.

3.17 - Acabem amb els comentaris a les notes de Martí de Riquer amb el que sembla un testimoni a arregar per en Josep Guia a les notes V, 193,16; V, 196,21 i V, 233, 18 on es fa, entre d’altres, aquesta referència a Roís de Corella:

“...aquesta narració... i determinats detalls... revelen que l’autor del *Tirante* és qui s’ha inspirat en Corella, i no a la inversa com alguns sospitaren...”

I tant que s’hi ha inspirat, com que són la mateixa persona, com ens ha explicat En Josep Guia⁶¹.

⁵⁹ ...*passando para Leon so lo **Royne**, con ciertas mercaderías...* ANÒNIM, *Fernando notifica a sus autoridades que ha dado licencia a Pedro Guallarte, al que robaron unas mercaderías camino de Lyon, para prender a cualquier francés con mercaderías y entregarlo a las autoridades* [1496]; Antonio de la Torre, CSIC, Barcelona, 1965-1966, vol. V, p. 232.

⁶⁰ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha*; ob. cit., p. 636.

⁶¹ JOSEP GUIA I MARÍN; ob. cit.

4- MÉS SOBRE EL CASTELLÀ DEL TIRANTE EL BLANCO I EL SIGLO DE ORO

4.1 – Ardiente-ardiendo

En Jordi Prenafeta d'aquest fragment del *Lazarillo* “los dichos clérigos eran de los **reverendos**”, diu del traductor que confon “reverente” (reverent) i “reverendo” (reverend) (pronunciat *reverent*)⁶².

En Jordi Bilbeny comenta d'aquest fragment del *Quixot* que el traductor fa una mala traducció d'*ardent* per “ardiendo” en compte del correcte “ardiente”:

*...el buen caballero andante, aunque vea diez gigantes que con las cabezas no sólo tocan, sino pasan las nubes, y que a cada uno le sirven de piernas dos grandísimas torres, y que los brazos semejan árboles de gruesos y poderosos navíos, y cada ojo como una gran rueda de molino y más **ardiendo** que un horno de vidrio, no le han de espantar en manera alguna; antes con gentil continente y con intrépido corazón los ha de acometer y embestir,*

Observem ara com van traduir aquesta descripció d'un volcà que es fa al *Tirant*:

1497 - *una gran muntanya qui lança gran quantitat de foch **cremant** sens cessar jamás*

1511 - *una gran montaña que lança gran cantidad de fuego **quemante** sin jamás cessar*

Per tant, constatem que aquest tipus d'errors es produïen, ja que “quemante” no té sentit (no existeix el “fuego no quemante”) i “quemando” sí, ja que un volcà pot durar segles actiu.

També observem al *Tirante* com a voltes tradueixen bé la paraula “durant”:

1497 - *No plàcia a Déu –dix Tirant– que yo m partís de la maj[e]stat vostra **durant** lo temps de la necessitat*

1511 - *No plega a Dios, señor -dixo Tirante-, que yo me partiesse de vuestra magestad **durante** el tiempo de la necesidad*

I a voltes malament:

1497 - ***Durant** aquestes treves arribà lo marquès de Luçana*

1511 - ***Durando** las treguas llegó el marqués de Luçana*

1497 - ***durant** lo siti, féu fer una mina molt secretament*

1511 - ***Durando** el tiempo deste cerco, Tirante hizo hazer una mina muy secretamente.*

Aquesta mala traducció dóna un resultat molt semblant a això de Lope de Vega:

...los unos y los otros prosiguieron, / aquéllos en la ofensa / y éstos en la defensa; / pero,

⁶² *La Vida de Llätzer de Tormos; ob. cit., p. 394.*

*durando el cerco, no tuvieron / remedio ni sustento los cercados; / tanto, que a Zapaquilda desfigura / la hambre la hermosura...*⁶³

Entre d'altres⁶⁴.

4.2 – Vamos, vais.

D'aquest fragment del *Tirante el Blanco*:

1511 - *Agora quiero que los dos vamos a la Condesa para que nos lo dé*

En Riquer comenta (I, 35): “*vamos, ‘vayamos’*”

Julio Cejador y Frauca d'aquest fragment de *La Celestina*:

tanto nos diessen del parayso, quando allá vamos

fa el següent comentari: “*Vamos per vayamos s'usava, como es veu pel Quijote*”⁶⁵

Tornant al *Tirante el Blanco*, observem també l'ús de *vays* per *vayáis*:

1511 - *Amigo, ruégoos que si amáys a vuestro señor natural que os vays conmigo e dexéys de servir a esse vuestro Tirante.*

D'aquest fragment de *La Dorotea*, de Lope de Vega:

No vais aprisa al gusto; que presto le perderéis con lo que se sigue

L'any 1964 van publicar el següent comentari:

“Sobre l'ús de “vais” per “vayáis”, i “vamos” per “vayamos”, molt usual, vegeu les notes de Rodríguez Marín, Quijote.”⁶⁶

Anem a veure aquestes notes i resulta que d'aquest fragment del *Quixot*:

... porque vamos luego en busca de algún castillo donde alojemos esta noche y hagamos el bálsamo...

en Rodríguez Marín fa el següent comentari:

“*Por que vamos luego vol dir para que vayamos en seguida. Vamos per vayamos era molt corrent en el temps de Cervantes, i vais per vayáis, como veurem en el cap. Xii...*”⁶⁷

I efectivament, més avant apareix al *Quixot* aquesta frase:

...Y por ahora, bien será que os vais á dormir debajo de techado...

I en Rodríguez Marín comenta això:

⁶³ LOPE DE VEGA CARPIO, *La Gatomaquia* [1634]; Celina Sabor de Cortázar, Castalia, Madrid, 1982, p. 227.

⁶⁴ *...en compensación de las naos que nos tomaron tus gentes durando las treguas...* LOPE GARCÍA DE SALAZAR, *Istoria de las bienandanzas e fortunas* [1471-1476]; Ana María Marín Sánchez, Corde, Madrid, 2000, fol. 136R. *...fortificó en pocos días la ciudad dentro y fuera, haciendo las provisiones necesarias, de modo que cuando llegó el enemigo le pudo recibir; pero, durando el sitio y la resistencia, hizo acobardar los asaltadores del enemigo y dio ánimo a los sitiados, que ya los despreciaban...* DIEGO DUQUE DE ESTRADA, *Comentarios del desengañado de sí mismo. Vida del mismo autor* [1607-1645]; Henry Ettinghausen, Castalia, Madrid, 1982, p. 511.

⁶⁵ FERNANDO DE ROJAS, *La Celestina*; comentada per Julio Cejador y Frauca, Espasa-Calpe, 1963, vol. 2, p. 28 i 145.

⁶⁶ LOPE DE VEGA CARPIO, *La Dorotea* [1632]; Published jointly by the University of California Press Berkeley and Los Angeles California and Editorial Castalia, València, 1964, p. 233.

⁶⁷ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*; Revista de Archivos Bibliotecas y Museos, 1916, p. 329.

En la p. 53 de les Observaciones sobre alguns punts de l'obra de Don Quijote, que sota les inicials T. E. va publicar don Valentín de Foronda i s'imprimiren o reimprimiren a Londres, any de 1807, i a propòsit de la paraula "vais", en la frase

[...es mi voluntad que, cargados de esa cadena que quité de vuestros cuellos, luego os **pongáis** en camino y **vais** a la ciudad del Toboso, y allí os **presentéis** ante la señora Dulcinea del Toboso y le **digáis** que su caballero, el de la Triste Figura, se le envía a encomendar, y le **contéis** punto por punto...]

que ocorre més avant (I, xxii), **va dir així aquest⁶⁸ perverso criticastro, que no pasaba de la categoría de un ignorante pedantón: "Un present d'indicatiu després d'un de subjuntiu no és mercaderia corrent en la duana dels gramàtics."** Val a dir, Foronda va poder citar alguns altres llocs del Quijote on ix eixe "vais" ... *Á Dios vais, dijo Anselmo; con Él quedéis, respondió el ciudadano...* Foronda no sabia que quan va escriure Cervantes era corrent dir... "vamos" per "vayamos" i "vais" per "vayáis".⁶⁹

Recapitem: Si del verb "ir" comparem el present d'indicatiu i el present de subjuntiu, no trobem confusió entre "voy" i "vaya", ni entre "vas" i "vayas", ni entre "va" i "vaya". Sí entre "vamos" i "vayamos", sí entre "vais" i "vayáis", però novament no entre "van" i "vayan".

voy,vaya

vas, vayas

va, vaya

vamos, **vamos** (vayamos)

vais, **vais** (vayáis)

van, vayan

Com que hem observat aquesta confusió en la traducció del *Tirant*, comparem aquests temps verbals amb el seu equivalent en català.

voy,vaya ≡ vaig, vaja

vas, vayas ≡ vas, vages

va, vaya ≡ va, vaja

vamos, vamos (vayamos) ≡ **anem, anem**

vais, vais (vayáis) ≡ **aneu, aneu**

van, vayan ≡ van, vagen

Comprovem que la confusió la té un traductor que tradueix del i des del català, i la té on la pot tindre, i on no, no.

I efectivament, els dos últims fragments comentats del *Tirante* vénen d'aquests fragments originals:

1497 - *Ara vull que los dos hi **anem** a la comtessa per haver-ne*

⁶⁸ He preferit no intentar traduir els insults que vénen a continuació.

⁶⁹ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*; 1916; ob. cit., p. 375.

1497 - *Amich, prech-vos que, si amau a vostre senyor natural, que us ne aneu ab mi e leixau lo servei de Tirant.*

Aquesta confusió oficialment típica del castellà de fa 4 segles es conserva a la realitat? Vegem-ho:

Als comentaris d'una altra obra⁷⁰ es parla de l'actualitat d'aquest "vamos" amb el sentit de "vayamos":

"vamos" per "vayamos". Aquestes dues formes del verb "ir" són, en el seu origen, formes del subjuntiu, i des d'antic va existir certa confusió entre elles; aquesta confusió ha prevalgut fins hui en diverses zones d'Hispanoamèrica i mes escassament a la Península (Kany, 1969, pp 215, 216)

Que el castellà d'Hispanoamèrica està carregat de catalanismes és un fet, i és un fet inexplicable segons les teories oficials i fàcilment explicable segons les d'en Jordi Bilbeny. També es fa difícil d'explicar des de les teories oficials com un costum que suposadament tenia qualsevol escriptor del *Siglo de Oro*, en el castellà de la Península ha deixat rastre tan "escassament" que quan la RAE recull per primera volta l'any 1984 l'entrada "vamos" diu: forma arcaica de subjuntiu de *ir*. S'hi refermen en les edicions del 1992 i 2001, i si diu arcaica és que actualment no es fa servir a Castella. Ja li semblava estrany al Foronda el 1807 i amb tot el fonament, per molt que per això s'esforce a insultar-lo el Rodriguez Marín, que l'únic que fa és abocar informació però sense pensar-la una mica; eixe va ser el crim comès pel Foronda, pensar-hi una mica.

Però si hem d'entendre que "vamos" i "vais" són formes arcaiques de "vayamos" "vayáis", no podem entendre que puguem trobar pels segles XV, XVI i XVII tot d'autors, com Lope de Vega, que compaginen dins de la mateixa obra "vamos" o "vais" amb el significat de "vayamos" o "vayáis", i "vayamos" o "vayáis" directament⁷¹. Si eren formes arcaiques substituïdes per les modernes, no s'entén eixa convivència tan general al llarg de tants segles.

L'explicació més senzilla és que mai ha sigut pròpi del castellà, i que simplement va passar com al *Tirante el Blanco*, on ixen almenys 8 "vays" amb el significat de "vayáis", i un "vayáys":

1511 - *Y como quiera que yo os ruegue que **vayáys**, mi ánima siente grandíssimo dolor*

1497 - *contrastant que yo diga que **aneu**, no resta la mia ànima no-n passe grandíssima dolor*

⁷⁰ SOR JOSEFA DE LOS DOLORES PEÑA Y LILLO, *Epistolario de Sor Dolores Peña de Lillo* [Xile, 1763-1769]; Raïssa Kordic Riquelme, Iberoamericana Editorial, 2008, p. 281.

⁷¹ *...e vos puse para que **vays** e trayays frutu... ..Rogamos vos hermanos que **vayays** honesta mente...* GONZALO GARCÍA DE SANTA MARÍA, *Evangelios e epistolas con sus exposiciones en romance* [a 1485]; Isak Collijn, Erik Staaff, Universidad de Uppsala, Uppsala, 1908, p. 266 i 487.

*...el vos dara a donde quiera que **vays** consejo sano... ..pido vos yo de mesura que **vayays** conmigo...* ANÒNIM, *Crónica Troyana* [a 1490]; Dawn Prince, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1993, fols. 133V i 44V.
*...Hijo amado, menester es que al castillo nos **vamos**, donde mijor curado seréis... ..Danos la donzella -dixo Maneli- y essa barca con alguna vianda en que nos **vayamos**...* GARCÍ RODRÍGUEZ DE MONTALVO, *Las sergas del virtuoso caballero Esplandián* [a 1504]; Juan Manuel Cacho Bleuca, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 2004, fols. 19R i 31R.
*...Hora es que vuestra merced y nosotros nos **vamos**... ..vayamos por el limpio...* BERNAL DÍAZ DEL CASTILLO, *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España* [c 1568 – 1575]; Carmelo Sáenz de Santa María, CSIC, Madrid, 1982, p. 193 i 171.

*...Si quieres que **vamos**, ¿para qué me lo dices con invenciones?... ..Mejor es que nos **vayamos** juntos...* LOPE DE VEGA CARPIO, *La Dorotea*; 1988; ob. cit., p. 481 i 339.

I tots 9 exemples vénen de 9 *aneu* de l'original. S'explica fàcilment pensant en un traductor català que, a voltes, tradueix els *aneu* millor i, a voltes, pitjor.

Finalment: que el traductor a aquella època, de traduir correctament, hauria d'haver escrit "*vayamos*" i no "*vamos*", n'és una prova el subconscient de l'expert en castellà del *Siglo de Oro* Martí de Riquer:

Com ell mateix explica, de l'edició única del *Tirante el Blanco* del 1511 se n'han perdut dos fulls. A l'edició del 1974 ell completa aquests dos fragments perduts de l'obra traduïnt de l'original en català, intentant ser fidel al castellà de la resta del llibre. Doncs, amb tot i l'esforç, d'aquest fragment de l'original:

1497 - *Ara que·ns han mort un cavaller nostre, frare d'armes, dien que·ns ne **anem**?*

en fa aquesta traducció:

1511 - *¿Ahora que nos han muerto a un caballero, hermano nuestro de armas, dicen que nos **vayamos**?*

Martí de Riquer, volent fer per una estona de traductor del principi del segle XVI, tot i comentar que el "*vamos*" es feia servir per "*vayamos*", malgrat això no pot fer res més que, davant d'un *anem* amb el sentit de primera persona del plural del present de subjuntiu, anar a parar a un "*vayamos*", encara que això represente posar per primera i única volta un "*vayamos*" en una obra on ixen almenys 6 "*vamos*" que volen dir "*vayamos*", tots provinents d'*anem* a l'original.

4.3 – Dinar i sopar

Al Tirant ix aquesta frase:

1497 - *anaren-se a **dinar**, lo qual tenien de molta singularitat*

"lo qual" ? Lo dinar. Té sentit. En canvi vegem com ho van traduir:

1511 - *fuéronse a **comer**, el qual estava singularmente aparejado*

"el qual"? El comer? No té sentit, és un error de traducció.

Vegem també com tradueix "sopar":

1497 - *Com fon venguda la nit, lo **sopar** fon molt abundós e de la similitud del **dinar***

1511 - *Como fue noche, el **cenar** fue presto y muy abundoso, e hizose por la misma orden quel **comer** avie sido*

Però de la mateixa manera que a voltes tradueix malament *dinar*:

1497 - *Com foren en lo palau, lo gran **dinar** fon aparellat.*

1511 - *Como fueron en el palacio, el **comer** fue aparejado*

A voltes ho fa bé:

1497 - *Lo **dinar** fon prest*

1511 - *La **comida** fue presta*

Igualment amb el *sopar*, a voltes mal traduït:

1497 - *trobaren lo **sopar** molt bé aparellat*

1511 - *hallaron el cenar bien aparejado*

I a voltes ben traduït:

1497 - **Lo sopar és prest**

1511 - **La cena stá aparejada**

És a dir: Si la traducció de *dinar* pot ser “comida” o “comer”, i la de *sopar* “cena” o “cenar”, en el cas del Tirante el blanco observem un excés de “cena”, “comer”. També ho podem observar al *Quijote*:

Llegóse la hora del cenar; recogieron a su estancia;... ..Llegóse, pues, la hora del cenar, recogióse a su estancia don Quijote,

llegó a hora que lo pudiera y debiera hacer, por ser la del comer y llevar en deseo de gustar algo caliente... ..Negociante necio, negociante mentecato, no te apresures, espera sazón y coyuntura para negociar, no vengas a la hora del comer, ni a la del dormir;

Mentre que al *Quijot* de l'Avellaneda i al *Guzmán de Alfarache* el que observem és un excés de “cena” a l'hora de traduir *sopar*:

...Después de cena, llegaron otros dos clérigos... ..después de cena, llamando al mesonero, dijo... ..después de cena, mandaron salir...⁷²

...Una noche al principio de cena comenzó a desvanecerse con mil mentiras...⁷³

...Quedaron desafiados para después de cena y así se fueron cada uno por su parte... ..No será bueno que después de cena, que se han de volver a juntar éstos...⁷⁴

4.4 – Llevar-quit

Al País Valencià fem servir *llevar* amb el sentit de *treure*. Al *Tirante* observem com a voltes es tradueix bé:

1497 - *Per bé que nostre senyor Déu vos haja dat lo voler, vos ha **levat** lo poder*

1511 - *puesto que Nuestro Señor os aya dado el querer, Él mismo os ha **quitado** el poder*

I a voltes no:

1497 - *guardar-los lurs béns e no **levar-los** res del lur ab tirania*

1511 - *guardarles sus bienes y no **levarles** nada de lo suyo con tiranía.*

1497 - *Parents has perdut, los quals, aquella matexa fortuna qui·ls dóna, los te ha **levats***

1511 - *Parientes has perdido, los quales la misma fortuna que los dio te los **levó***

Observem com a *La Galatea* de Cervantes es diu:

*...Que todo mi bien también me han **llevado**...⁷⁵*

⁷² ALONSO FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA, *Don Quijote de la Mancha*; ob. cit., vol. I, p. 145, vol. II, p. 235 i vol. III, p. 127.

⁷³ MATEO ALEMÁN, *Primera parte de Guzmán de Alfarache*; ob. cit., p. 466.

⁷⁴ MATEO ALEMÁN, *Segunda parte de Guzmán de Alfarache* [1604]; José María Micó, Cátedra, Madrid, 1987, p. 200 i 201.

⁷⁵ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *La Galatea* [1585]; Florencio Sevilla Arroyo, Antonio Rey Hazas, Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 1994, p. 172.

I al Quixot de l'Avellaneda:

*...me dejó desnuda y desvalijada como estoy, atada de pies y manos a un árbol, y me llevó cuanto tenía...*⁷⁶

4.5 - Racimos

Al *Tirante el Blanco* observem que fan una mala traducció de *raÿms*:

1497 - e menjava los **raÿms** a mossos y a grapades, de quatre en quatre e de V en V

1511 - comía los **razimos** a bocados y con las manos llenas, y de quatro en quatro y cinco en cinco

Comenta en Jordi Prenafeta⁷⁷ del *Lazarillo de Tormes*:

A la versió castellana llegim "el racimo" en lloc de "las uvas". L'ús inapropiat del terme *racimo* (carràs) per designar el raïm revela un cop més la manipulació textual exercida sobre l'obra pel censor-traductor castellà, així com la seva poca competència lingüística en aqueixa llengua, fet que en suggereix, hi insistim, la possible nacionalitat o origen català.

4.6 – Se dice Juan

Observem en el *Tirante* una mala traducció del verb *dir*:

1497 - Pare reverent, puix a la sanctedat vostra plau tant saber mon nom, yo só molt content dir-lo-us. A mi **dien** Tirant lo Blanco

1511 - Padre reverendo, pues a vuestra sanctidad plaze saber mi nombre, soy muy contento de dezírosle. A mí **dizen** Tirante el Blanco

Com és el cas de Bartolomé de Las Casas...por la presente encomiendo a vos, Nuño de Guzmán, vecino de la villa de Puerto de Plata, al cacique Andrés Guaibona con un nitaino suyo, que se **dice** Juan de Barabona...⁷⁸

Del Fernán Pérez de Oliva...vno dellos era Corocoto Corocoto huyó del fuego. Otro se **dezía** Epileguanita...⁷⁹

I de *La Celestina*... una vieja barbuda que se **dice** Celestina...⁸⁰

4.7 - llamar, gemir, llorar

Al *Tirante el Blanco* observem aquestes males traduccions de *cridar* per "llamar" en lloc del correcte "gritar":

1497 - Ay trista de mi! Que yo plore e **críde** hon és lo meu Tirant, e tinch-lo davant los meus ulls, mort e tot ple de la mia sanch. Oh Tirant! Reb los besars e los plors e sospirs

1511 - ¡Ay, triste de mí!, que yo lloro y **llamo**: ¿dónde es el mi Tirante?, y téngole muerto

⁷⁶ ALONSO FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA; ob. cit., vol. II, p. 231.

⁷⁷ *La Vida de Llätzer de Tormos*; ob. cit., p. 306.

⁷⁸ BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Historia de las Indias*; ob. cit., p. 1910.

⁷⁹ FERNÁN PÉREZ DE OLIVA; ob. cit., p. 116.

⁸⁰ FERNANDO DE ROJAS, *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea*; 2000, ob. cit, p. 47.

delante de mis ojos, cubierto de mi sangre. ¡O Tirante! Recibe los besos, lloros y suspiros,
1497 - *E crit ab veu dèbil e miserable: ¡Oh tu, mort cruel e malvada, pren les tues armes*
contra mi

1511 - *Y llamó con boz flaca y miserable: - ¡O tú, muerte cruel, toma tus armas contra mí*
I al Siglo de Oro també:

...quando el enfermo se duele del costado diestro el fisico obra en el sinistro & no dexa
*su paçiente aunque llore ni llame...*⁸¹

...entendió que venía a matar a su hijo. Feriéndose una palma con la otra començó a
*llamar e llorar diziendo: - ¡Guay de ti, mi hijo Benitillo!...*⁸²

*...con quien había amistad y cuenta estrecha, / llamar, gemir, llorar les aprovecha...*⁸³

5 - EL CASTELLÀ DEL TIRANTE EL BLANCO, LA RAE I LA REALITAT

5.1 - Monte

La traducció correcta de la paraula catalana *mnt* al castellà pot ser “monte”, com observem al *Tirante*:

1497 - *Diafebus de Muntalt*

1511 - *Diafebus de Monte Alto*

Però no sempre “monte” és una bona traducció; parem atenció ara a aquesta situació de caos descrita en el *Tirant*:

1497 - *E los cavalls del camp sentiren les egües: los uns se soltaven, los altres rompien los dogals, los altres arancaven les staques. Veuríeu anar tots aquells cavalls del camp, uns deçà, altres delà, altres detrás les egües. Com los cavallers del camp veren los seus roçins solts, corrent los uns amunt, los altres avall, exien de les tendes en camises, altres en gipons, e tots staven desarmats.*

I vegem quina traducció van fer:

1511 - *Como los cavallos del campo de los enemigos sintieron las yeguas, los unos se soltavan y otros quebravan los cabestros, los otros arrancavan las estacas; viérades*

⁸¹ FRAY VICENTE DE BURGOS, *Traducción de El Libro de Proprietatibus Rerum de Bartolomé Anglicus* [1494]; Mª Teresa Herrera, Mª Nieves Sánchez, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1999, fol. 114R.

⁸² ANÒNIM, *Vida de Ysopo*; ob. cit., fol. XLVIR.

⁸³ ALONSO DE ERCILLA, *La Araucana* [primera parte, 1569]; Isaías Lerner, Cátedra, Madrid, 1993, p. 221.

*andar sueltos los cavallos por el campo, unos acá, otros allá, otros tras las yeguas. Como los cavalleros del campo vieron sus cavallos sueltos, corriendo **los unos al monte, los otros al valle**, salían de las tiendas, los unos en camisas, los otros en jubones, y todos estaban desarmados.*

Aquest error de traducció només és possible si es fa una traducció del català al castellà. I aquest error de traducció dóna un resultat molt semblant a aquestes dues expressions que fa servir el valencià Guillén de Castro:

La primera fa: *Trepando por estas peñas; / y antes de hacerse pedazos, / **rodando del monte al valle** / el caballo, tú dejalle, / para ponerte en mis brazos.*

I la segona: *Tomó por esta ladera, / y sin torcelle o paralle, / **cayó desde el monte al valle**; / donde yo también cayera, / a no arrojarme a este lado / sobre tus brazos.*⁸⁴

La traducció d'una manera concreta de fer servir *amunt* en l'original en català és assimilada pel *DRAE* des de l'edició 16 del 1936-39 en el cas concret d'aquest terme nàutic:

“poner a monte una nave. Fr. Mar. Ponerla en tierra para carenarla”.

Expressió que fa servir el nostre Colom del barri de la Ribera de Barcelona⁸⁵:

*...muy buena playa para poner navíos **a monte**... ...mandó poner la nao **a monte** y los otros navíos,....*⁸⁶

Entre d'altres d'aquell ambient⁸⁷.

Però els traductors d'aquella època feien altres males traduccions de *amunt* que donaven com a resultat un incorrecte “monte”? És el moment d'escoltar, fins al primer minut complet, (llavors deixeu-lo en pausa, ja l'acabarem de sentir posteriorment), un altre àudio “El Siglo de Oro va ser escrit en català. UN MONTE DE PERSONAS - PENJE - RAC1 20080626 12h51m08s.wmv” que pot trobar a <http://www.youtube.com/watch?v=zfi3e8jqxL8>

Heu sentit quasi al final del primer minut com un humorista fent-se passar per un català amb dificultats de parlar castellà, i fent per tant catalanades, fa servir “un monte de personas” on hauria d'haver dit “un montón de personas”, cosa que fa riure al presentador del programa de ràdio amb la broma de traduir malament “un munt de persones”.

Observem ara que fa el traductor d'Ausiàs March:

Original d'Ausiàs March – *Davant me veig de grans dolors un **amunt***

Traducció d'Ausiàs March - *Delante mí está un **monte** de dolores*

⁸⁴ GUILLÉN DE CASTRO, *Comedia de Don Quijote de la Mancha* [c 1608]; Eduardo Juliá Martínez, Real Academia Española, Madrid, 1926, p. 331 i 332.

⁸⁵ JORDI BILBENY, “La casa barcelonina d'En Cristòfor Colom que els censors van intentar situar a Sevilla”; 5è Simposi sobre la descoberta Catalana d'Amèrica, Arenys de Munt, novembre del 2005.

⁸⁶ ANÒNIM, *Diario del primer viaje de Colón*; ob. cit., p. 130.

⁸⁷ ...poner a monte carracas... BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Historia de las Indias*; ob. cit., p. 1045.

...poner a monte los navíos.... GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Historia general y natural de las Indias* [1535–1557]; Juan Pérez de Tudela Bueso, Atlas, Madrid, 1992, vol. III, p. 289.

...el navío que envió abajo es menester echarlo a monte... PEDRO DE VALDIVIA, *A Hernando Pizarro* [Cartas que tratan del descubrimiento y conquista de Chile], 1545; Francisco Esteve Barba, Biblioteca de Autores Españoles, Madrid, 1960, p. 24.

I Cervantes, tant al *Quixot*:

*En un asador de un olmo entero, un entero novillo, y en el fuego donde se había de asar ardía un mediano monte de leña, y seis ollas que alrededor de la hoguera estaban.*⁸⁸

Com a *La Galatea*: *Poníase delante un monte de dificultades que conseguir el fin de mi deseo me estorbaban*⁸⁹.

Mentre que Lope de Vega també ens deixa anar això: *ponen un monte de miedos.*⁹⁰

El *DRAE* no ha fet mai de l'entrada "monte" un sinònim de "montón", però de "montón" diu a l'*Autoridades* del 1734⁹¹ que "dixose de la voz monte". Ja no ho torna a dir fins al 1884, quan des de llavors fins al present en l'entrada "montón" tornen a dir "de monte". Però contradictòriament amb això, "monte" i "monton" vénen el 1611 al Covarrubias⁹² i no en fa cap relació, tot i que el Covarrubias és ben contemporani d'un munt d'escriptors d'aquella època que fan servir "monte" amb el sentit de "montón"⁹³.

Posteriorment, als diccionaris que ha tret la *Real Academia de la Lengua*, mai identifiquen "monte" amb "montón" de manera general, sinó que van assimilant traduccions d'usos concrets de *mont* amb eixe sentit:

Una traducció concreta de *mont* amb el sentit de "montón" és assimilada des de l'*Autoridades* del 1734, on diuen "Metaphoricamente vale grave estorvo ò inconveniente, que se halla en las dependencias, difícil de vencer o superar" i en cita un exemple d'aquest ús "Yá fabricaba montes de razones, para que no passasse adelante la elección, y todas à su parecer mui justas". A l'edició del 1852 canvien "dependencias" per "negocios", i deixen la resta igual fins als nostres dies. Amb aquest significat poden assimilar els usos de la paraula "monte" com els ja citats de *La Galatea* i el de Lope de Vega. I també el de la traducció d'Ausiàs March, si no fóra perquè en conservem l'original. També, si es vol, se'n poden assimilar d'altres⁹⁴.

⁸⁸ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha*; ob. cit., p. 792.

⁸⁹ MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *La Galatea*; ob. cit., p. 49.

⁹⁰ LOPE DE VEGA CARPIO, *Comedia nueva del perseguido* [1604]; Silvia Iriso i María Morrás, Milenio, Lleida, 1997, p. 275.

⁹¹ <http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUISalirNtlle>.

⁹²

<http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bne/80250529545703831976613/index.htm>.

<http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bne/80250529545703831976613/ima0969.htm>.

⁹³ *el arroyuelo començó a crecer. Y fue de suerte que, recogiendo un monte de agua y tomando de atrás la corrida, vino con tan grande ímpetu, que llevando piedras y árboles consigo derribó el edificio...* ALONSO DE VILLEGAS, *Fructus sanctorum y quinta parte del Flossanctorum* [1594]; Josep Lluís Canet Vallés, LEMIR, Valencia, 1988, p. 187R.

verás un monte de acero / sobre esta pequeña barca... ANTONIO MIRA DE AMESCUA, *El mártir de Madrid* [1619]; Miguel González Dengra, Universidad de Granada, Granada, 2001, p. 457.

se acometieron en la fuerça de su poder, dándose tan crueles y fuertes golpes que vn gran monte de herreros semejava ... JERÓNIMO FERNÁNDEZ, *Belianís de Grecia* [1547]; Lilia E. F. de Orduna, Reichenberger, Kassel, 1997, vol. II, p. 46.

⁹⁴ *ará de un monte de fatigas, un dulce Tabor de glorias ...* FRANCISCO GARAU, *El sabio instruido de la Gracia* [1703]; CORDE, RAE, Madrid, 2003, p. 30.

un monte de sentimientos... SOR JUANA INÉS DE LA CRUZ, *Poesía. Lírica personal* [1666-a 1695]; Alfonso Méndez Plancarte, Fondo de Cultura Económica, México-Buenos Aires, 1951, p. 214.

le encubría el Demonio un monte de sobervia, que deseava introducir en su alma ... BERNARDO DE TORRES, *Crónica Agustina* [1657]; Ignacio Prado Pastor, Imprenta de la Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Lima,

Una segona traducció concreta de *monte* amb el sentit de “montón” apareix al *DRAE* del 1803, on afegeixen l'entrada “Montes de oro” amb el significat de “Crecida recompensa, grandes intereses. Úsase de ordinario con los verbos prometer y ofrecer”, i així ho deixen fins a l'edició de 1884 on l'entrada la canvien per “Montes de oro, ó montes y maravillas. Expr. Fig. Y fam. Con que se exagera la magnitud ó importancia de lo que se promete ó se espera”. Amb aquesta nova accepció poden assimilar d'altres traduccions de *monte*⁹⁵

Resten sense assimilar per part de la RAE traduccions de *monte* per part del *Siglo de Oro* com la del “un mediano monte de leña” ja citada d'en Cervantes, i d'altres repartides pel *Siglo de Oro*.⁹⁶

I finalment, si “*monte*” realment fóra la forma castellana antiga de dir “montón”, com és que el 1511 el traductor del *Tirant* fa aquestes traduccions?

1497 - *De vexella de argent n'i havia tanta que era cosa d'espant, que en una part de la torre n'i havia un monte tan alt, una sobre altra, que plegava fins a la cuberta*

1551 - *de vaxillas de plata avía tanta que era cosa de espanto, que en una parte de la torre avía un montón tan alto que llegava hasta lo alto de la cámara*

1497 - *hon hi havia hun gran monte de dobles d'or, e altre de ducats e altre de moneda blanca, e hun altre monte de vexella d'argent*

1511 - *donde avía un gran montón de doblas de oro e otro de ducados e otro de moneda blanca e otro gran montón de baxilla de plata*

Com és possible que al llarg de tants anys convisquen les dues formes? Com és que si se suposa que “*monte*” amb el sentit de “montón” ho feien servir a dojo autors del segle XVI i XVII i fins i tot de principi del XVIII, el Covarrubias no es recorde d'això en l'entrada “*monte*”?

Ha quedat algun rastre en el castellà més actual?

Poguera semblar que sí, ja que ens podem trobar que a principi del segle XX l'Emilia Pardo Bazán escriu això:

1974, p. 644.

⁹⁵ *Si Fulano diere a la tal yglesia un monte de oro...* HUGO DE CELSO, *Repertorio universal de todas las leyes de estos reinos de Castilla* [1540–1553]; María Jesús Vidal Muñoz i Mariano Quirós García, CILUS, Salamanca, 2000, fol. LXXVIIIV.

¿Quién ha de creer haya en el mundo juez tan malo, descompuesto ni desvergonzado -que tal sería el que tal hiciese-, que rompa la ley y le doble la vara un monte de oro?... MATEO ALEMÁN, *Primera parte de Guzmán de Alfarache*; ob. cit., p. 137.

mas ahora tendré bello dinero, / que [he enviado] a Samaria y Galilea / más de cuarenta y cinco mil lechones, / que me valdrán un monte de doblones... LUÍS QUIÑONES DE BENAVENTE, *Entremés de los condes* [1645]; Hannah E. Bergman, Castalia, Madrid, 1984, p. 250.

⁹⁶ *pero después es la tierra llana y buena e muye tienen un monte de sal, que abonda a toda aquella tierra...*

MARTÍN FERNÁNDEZ DE ENCISO, *Suma de geografía que trata de todas las partidas y provincias del mundo* [1519]; José Ramón Carriazo Ruiz, CILUS, Salamanca, 2003, fol. LVIIIR.

levantaron los vientos un monte de aguas, y arrojándole sobre el naufragio temerario... ..Una de las naves se fue a Pique cubierta de un monte de olas... COSME GÓMEZ DE TEJADA, *León prodigioso* [1636]; Víctor Arizpe, Abraham Madroñal, Edición electrónica (Madrid), 2000, fol. 10V.

ciudad grande cuando la poseían los portugueses, hoy un monte de ruinas a violencia de los estragos que en ella hicieron... CARLOS DE SIGÜENZA Y GÓNGORA, *Infortunios de Alonso Ramírez* [1690]; Lucrecio Pérez Blanco, *Historia 16*, Madrid, 1988, p. 83.

*un mediano monte de leña en la chimenea...*⁹⁷

Això s'assembla molt al fragment del *Quixot* citat adés. Pot ser casualitat? L'Emilia pardo bazán ho fa servir perquè ho ha llegit al *Quijote* o perquè es feia servir a principi del segle XX? Parem atenció ara al que ella mateixa confessa el 1886:

*alumbrada por la claridad del fuego que ardía en el hogar, consumiendo lo que se llama arcaicamente un mediano monte de leña...*⁹⁸

És a dir: ens ho podem trobar, ja que els referent màxims de la literatura castellana són traduccions del català fetes per catalans que feien espardenyades, però no existeix en el castellà real actual, només existeix a textos castellans antics com a resultat d'una mala traducció, com hem vist que va fer el traductor d'Ausiàs March.

5.2 - Rayo

Continuem, doncs, aprofitant el que obtenim del *Tirante* per tornar al diccionari de la *Real Academia de la Lengua Española*. Hem vist com les males traduccions d'*amunt i munt* del *Siglo de Oro* com les que fan els traductors del *Tirant* i d'Ausiàs March són assimilades pel *DRAE* no en general, sinó que van assimilant casos particulars. Observem un altre cas:

Aquest altre fragment del *Tirante*:

1511 - *salía un grand rayo de agua muy clara, que venía del río por caños de plata*

És comentat per en Riquer: I, 151 – “ rayo, en l'original raig, té el valor de ‘chorro’ “

Al *Tirante* apareixen altres “rayos” de diferents líquids: “rayo de azeyte”, traducció de raig d'oli, i “rayo de vino”, traducció de raig de vi.

Podem trobar al *Siglo de Oro* el mateix de la mà de Lope de Vega:

*Las ruedas sonoras / El silencio rompían, / Haciendo a rayos de agua / Esferas cristalinas*⁹⁹.

*...entró en Valencia, otra cortina en diferente lugar y vióse al Rey Amor en forma de serafín en una cruz, y de los pies, manos y costados salían unos rayos de sangre, hechos de una seda colorada sutilísima, que daban en un cáliz que estaba enfrente...*¹⁰⁰

O de Santa Teresa de Jesús:

*Porque de aquellos pechos divinos adonde parece está Dios siempre sustentando el alma salen unos rayos de leche que toda la gente del castillo conorta*¹⁰¹

Entre d'altres

...Y sin aguardar respuesta, trava de la rama con grandíssima furia, la cual arrancó del

⁹⁷ EMILIA PARDO BAZÁN, *San Francisco de Asís. Siglo XIII*; Imp. de Alrededor del mundo, Madrid, 1903, vol. I, p. 22.

⁹⁸ EMILIA PARDO BAZÁN, *Los pazos de Ulloa* [1886]; Nelly Clémessy, Espasa-Calpe, Madrid, 1987, p. 141.

⁹⁹ LOPE DE VEGA CARPIO, *La Dorotea*; 1988; ob. cit., p. 175.

¹⁰⁰ LOPE DE VEGA CARPIO, *El peregrino en su patria* [1604]; Juan Bautista Avalle-Arce, Castalia, Madrid, 1973, p. 233.

¹⁰¹ SANTA TERESA DE JESÚS, *Las moradas del castillo interior* [1577]; Dámaso Chicharro, Biblioteca Nueva, Madrid, 1999, p. 438.

*árbol, quedándose con ella en las manos. Y salió del lugar donde se arrancó un rayo de sangre que a la reina le bañó las armas...*¹⁰²

*...Aquí la hartura de los ángeles es sustentada con un rayo de leche...*¹⁰³

*...Alumbró Nuestro Señor á la Reina á primero de este mes, á la noche entra las diez y las once, de una hija, la cual no abrió la boca para tomar el pecho hasta el día siguiente á medio día, y aun entonces hubieron de usar de artificio para que la abriese, y lo pudiesen echar algunos rayos de leche; porque de otra manera, aunque le ponía el ama el pezon en la boca, no paladeaba...*¹⁰⁴

Observada tota aquesta varietat de “rayos” de líquids del *Siglo de Oro*, anem a veure si els podem trobar als diccionaris oficials del castellà.

Observem que al Covarrubias, a l'entrada “rayo”, no trobem el que anem buscant. Al primer diccionari de la RAE on ix “rayo”, al de 1737, tampoc el trobem amb aquest significat. Tampoc a l'edició del 1780 ni a la del 1783 ni a la del 1791.

Fins a l'edició de 1803 ningú no es recorda que “rayo” en castellà se suposa que també pot voler dir “chorro”, com “demostra” el *Siglo de Oro*, i quan ho fan és per al cas concret de la llet que ix d'un pit:

DRAE 1803 “Rayo de leche. El hilo, ó caño de leche que arroja el pezon del pecho de las mugeres que crian. *Saliens lac è mamma feminae*”.

L'edició en curs és la 22ena edició del 2001 i encara no s'han recordat que en castellà “rayo” s'aplicava a d'altres líquids que no la llet. Amb aquesta entrada afegida el 1803 poden assimilar “rayos de leche” com el citat de Santa Teresa de Jesús. Resten per assimilar d'altres “rayos” com els dos citats de Lope de Vega.

5.3 – Conrear, tastar i 88 paraules castellanés més, amb alioli

Parem ara atenció a l'origen de les paraules segons la RAE. Veurem què suposa consultar-hi les paraules a l'hora de considerar un possible origen català. Vegem primer la trajectòria als DRAE d'un parell de paraules més que apareixen al *Tirante*: “conrear” i “tastes”.

Diu el *Tirant*:

1497 - *E véu com lo negre ortolà se'n portava per la mà a la princessa en una cambra que dins l'ort havia, a hon tenia la sua artelleria per a conrear l'ort e per a son dormir.*

I com el traductor ho va traduir així:

1511 - *y vio como el negro ortolano se llevaba por la mano a la Princesa a una cámara que estava dentro del huerto, donde el ortolano tenía su herramienta para conrear el huerto y para su dormir.*

En Riquer comenta: III, 317 – “conrear”, igual que en l'original, en el sentit de ‘cultivar la

¹⁰² PEDRO DE LA SIERRA, *Espejo de príncipes y caballeros* [segunda parte, 1580]; José Julio Martín Romero, Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 2003, p. 67V.

¹⁰³ FRAY LUIS DE GRANADA, *Adiciones al Memorial de la Vida Cristiana* [1574]; Fray Justo Cuervo, Imprenta de la hija de Gómez Fuentenebro, Madrid, 1907, p. 300.

¹⁰⁴ LUIS CABRERA DE CÓRDOBA, *Relación de las cosas sucedidas en la corte de España desde 1599 hasta 1614* [c 1599 – 1614]; Imprenta de J. Martín Alegría, Madrid, 1857, p. 166.

tierra”.

No cal dir que aquesta paraula la trobem en el *Siglo de Oro*. L'*Autoridades* en cita una font, diferent a aquesta altra: *houo arboles de balsamo. las quales Salomon despues mando plantar / no lexos del lago de A(f)[s]falcides / & conrear*.¹⁰⁵

“Conrear” no apareix al *Covarrubias*. Sí que apareix a l'*Autoridades* de la RAE del 1729 on diuen: “...compuesta de la preposicion Con i del nombre reja, como si se dixera Conrejar...”.

A l'edició del 1803 afegeixen per primera volta l'entrada “Conreo” amb el significat de “s.m.ant. Beneficio, merced. *Beneficium*”.

Així fins que a l'edició del 1884 li canvien l'origen a “conrear” dient “Conrear. (De conreo) ...”, i això els obliga en aquesta edició a explicar per primera volta l'origen de “conreo”, “(del b.lat. *conrédum*)”.

Fins a l'edició del 1914, en què “conrear” ara ja no ve de “conreo”, sinó a l'inrevés: “Conreo. m. acción y efecto de conrear” i això els porta a tornar a explicar l'origen de “conrear” i fan aparèixer un tercer origen “Conrear. (Quizá del lat. *cum*, con, y el gót. *Rédan*...”.

A la del 1956 ens expliquen un quart origen “Conrear. (Del lat. **conredare*, y este del germ. *ratán, redan*...”.

El 1984 torna a ballar l'origen, i van cinc etimologies diferents: “Conrear. (Del lat. **conredare*, y este del gót. *garêdan*...”.

El 1992 s'hi refermen: “(Del gót. *garêdan*...a través del lat. **conredare*.)”.

I finalment a l'edició en curs, la 22ena del 2001, diuen al sisè origen: “Conrear. (Del cat. Conrear, este del lat. Vulg. **corredare*, y este del gót. **garêdan*...”.

És a dir: aquesta paraula abans d'arribar al castellà ha passat per diverses llengües, i de la que més els ha costat recordar-se és precisament de la immediatament anterior a ells.

Vegem ara “tastar”, que fan servir a textos antics en castellà, tant els escrits per valencians¹⁰⁶ com els suposadament escrits per castellans¹⁰⁷.

“Tastar” no ve ni al *Covarrubias* ni a les edicions dels *DRAE* dels segles XVIII i XIX. El

¹⁰⁵ ANÒNIM, *De las mujeres ilustres en romance* [1494]; Harriet Goldberg, *Hispanic Seminary of Medieval Studies*, Madison, 1995, fol. 50V.

¹⁰⁶ “Señor, non me mandedes tomar plazer de bestias, ca contento soy de los plazer angelicales e non quiero **tastar** de otros plazer...”., a otros da enpuxón de luxuria, diciendo: - “¿E por qué non **tastaré** yo de aquel peccado?... SAN VICENTE FERRER; ob. cit., p. 420.

*habiendo **tastado** ciertos vinos en la isla de Candía...* JUAN DE TIMONEDA, *La comedia de los Menemnos. Traducción de Plauto* [1559]; Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, 1948, p. 331.

*Si medio pan he comido **tastando** la olla... ..torno a **tastar** la olla...* JUAN DE TIMONEDA, *Comedia llamada Cornelia* [1559]; Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, 1948, p. 358.

¹⁰⁷ *El que dixo que la vida / perder fue extremo daño / non **tastó** del mal estraño, / como yo de tu partida;* VV.AA., *Cancionero castellano del s. XV de la Biblioteca Estense de Módena* [1400–1500]; Marcella Ciceri, Ediciones Universidad Salamanca, Salamanca, 1995, p. 169.

*Edulium. segund suso se dixo viene de edendo. y es el primer **taste** o gusto delo que se ha de comer. ...Specimen es aquello poco que por muestra se suele enseñar al comprador: como pedaçuelos de pannos & **taste** o gusto en cosas de beuer & de comer ...* ALFONSO DE PALENCIA, *Universal vocabulario en latín y en romance* [1490]; Gracia Lozano López, *Hispanic Seminary of Medieval Studies*, Madison, 1992, fols. 126V i 466R.

*que en olerlas sean fedientes y en **tastandolas** sean amargas...* FRAY VICENTE DE BURGOS; ob. cit., fol. 45V.

1914 ho incorporen dient l'origen "Tastar. (De un frec. Del lat. *taxâre*, tocar.)". Incorporen també "Tasto" i en diuen "(De tastar) ...". Sense apenes variació mantenen eixe origen fins que en les dues darreres edicions, la del 1992 i la del 2001, diuen "De or. Inc."

Doncs si la RAE darrerament manifesta incertesa sobre "tastar" en el castellà, nosaltres sabem del cert l'origen de la paraula "tastes" al "castellà" del *Tirante el Blanco*.

1497 - a qualsevulla part que **tastes** la mar, salada la trobaràs.

1511 - a qualquier parte que **tastes** la mar, la hallaràs salada

Tot això fa la sensació que a la RAE li costa molt admetre l'origen català de cap paraula.

Per aclarir si aquesta sensació té fonament hem de passar de la possible anècdota a la probable categoria: S'agafa una llista de paraules castellanes de les quals actualment la RAE n'admets l'origen català o la possibilitat de vindre del català. Com que el primer diccionari de la RAE, fet en la primera meitat del segle XVIII, es basa en el *Covarrubias* de 1611, seleccionem d'aquesta llista les paraules que vénen recollides des del *Covarrubias* per tal de poder seguir-ne la trajectòria durant el màxim de temps possible.

Ara ja tenim una llista de 88 paraules on llegir què en diuen des del 1611 fins al 2001, any de l'última edició del *DRAE*, i per tant poder-ne observar la trajectòria de l'origen oficial al llarg de vora 4 segles per tal de veure quan se li comença a reconèixer la possibilitat de vindre del català. Una volta fet, això és el que trobem:

En roig si ve o pot vindre del català, en gris quan diu que ve d'una altra llengua o no diu res, i en blanc si eixa edició no recull eixa paraula:

EN ROIG SI VE O POT VINDRE DEL CATALÀ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	W	X	Y	Z	EN GRIS QUAN DIU QUE VE D'UNA ALTRA LLENGUA O NO DIU RES
COVARRUBIAS 1611																										COVARRUBIAS 1611
AUTORIDADES 1726 - 1739																										AUTORIDADES 1726 - 1739
AUTORIDADES 1770 (A-B)																										
DRAE - 1 1780																										DRAE - 1 1780
DRAE - 2 1783																										DRAE - 2 1783
DRAE - 3 1791																										DRAE - 3 1791
DRAE - 4 1803																										DRAE - 4 1803
DRAE - 5 1817																										DRAE - 5 1817
DRAE - 6 1822																										DRAE - 6 1822
DRAE - 7 1832																										DRAE - 7 1832
DRAE - 8 1837																										DRAE - 8 1837
DRAE - 9 1843																										DRAE - 9 1843
DRAE - 10 1852																										DRAE - 10 1852
DRAE - 11 1869																										DRAE - 11 1869
DRAE - 12 1884																										DRAE - 12 1884
DRAE - 13 1899																										DRAE - 13 1899
DRAE - 14 1914																										DRAE - 14 1914
DRAE - 15 1925																										DRAE - 15 1925
HISTORICO 1933-4ra. Conv.																										
DRAE - 16 1936-1939																										DRAE - 16 1936-1939
DRAE - 17 1947																										DRAE - 17 1947
DRAE - 18 1956																										DRAE - 18 1956
DRAE - 19 1970																										DRAE - 19 1970
DRAE - 20 1984																										DRAE - 20 1984
DRAE - 21 1992																										DRAE - 21 1992
DRAE - 22 2001																										DRAE - 22 2001
EN BLANC QUAN EIXA EDICIÓ NO REULL EIXA PARAULA																										FONT: NTLLE http://buscon.ira.es/ntlle/Srv/GUISalirNtlle

Comencem el 1611 amb el Covarrubias. De 88 paraules, només a una li reconeix la seua

catalanitat:

"SOR, en lengua Catalana, vale hermana... "

De les altres el *Covarrubias* explica qualsevol altre origen que no el català, tot i haver de donar explicacions com aquestes:

De "foja" explica que "De estas ay muchas en el albufera de Valencia" i que la paraula ve del grec.

De "grao" si fa o no fa, el mateix: "...y va como por gradas baxando el agua en fondura. El mas celebrado de todos en las costas de España, es el de Valencia: tambien en Gandia llaman la salida à la mar Grao; vn curioso tiene por opinion auerse dicho de el verbo Griego *grao*...".

De "pagel" diu "vn pescado conocido en la ribera de Valencia, à donde yo le he comido muchas vezes...".

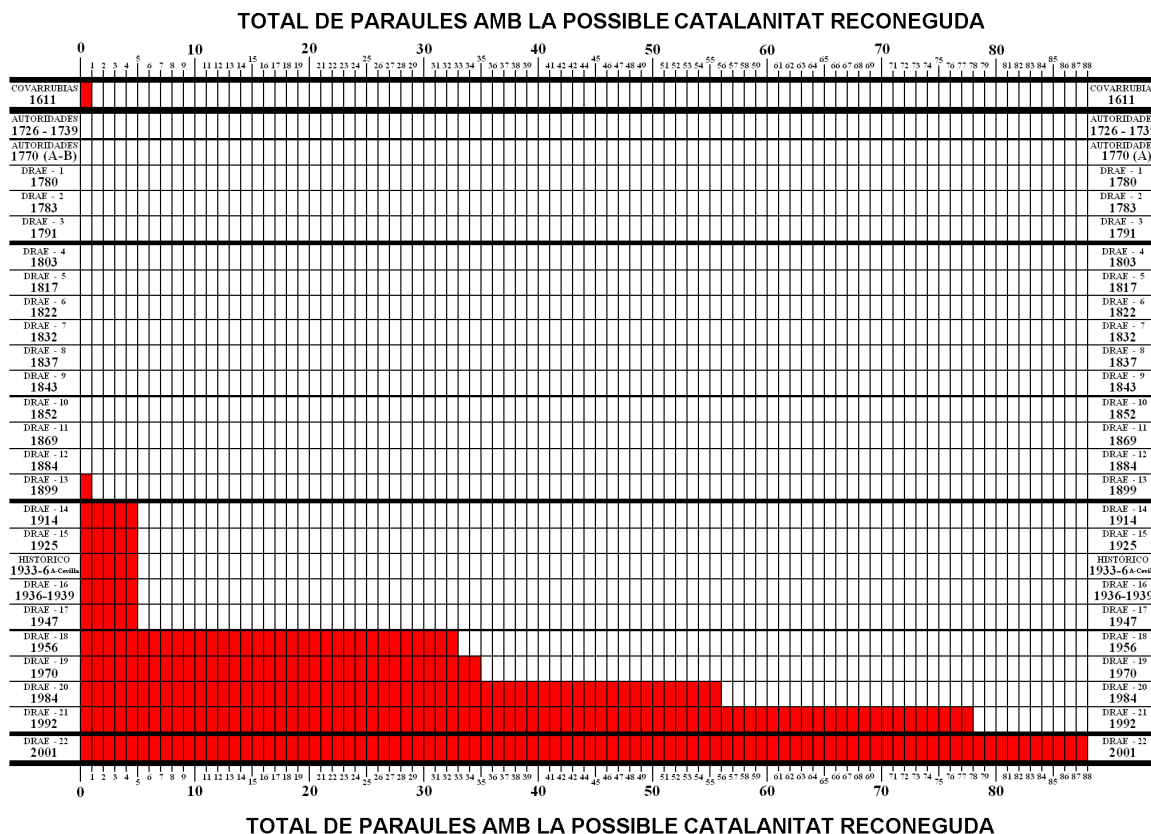
De "pavorde", abans d'explicar que ve del llatí, ens comenta "...particularmente en la Seu de Valencia...".

I de "preboste" ens explica aquesta curiositat etimològica "es palabra Francesa, vsada en Cataluña...".

Passem a comprovar si en el primer diccionari de la RAE, l'*Autoridades* (1726 – 1739), a alguna altra paraula se li reconeix la possibilitat de catalanitat; observem que no només no se li reconeix la catalanitat a cap de les altres 87 paraules, sinó que a l'única que el *Covarrubias* li atorgava catalanitat, l'*Autoridades* li la nega:

"Covarr. Dice que es voz Catalana; pero parece haberse tomado de la voz Latina *soror*..."

Tampoc a a cap de les 88 paraules al següent, l'*Autoridades* de 1770, ni a la primera edició del diccionari *Usual* de 1780, ni a la de 1783, ni a la de 1791, ni a la de 1803, ni a la de 1817, ni a la de 1822 ni a la de 1832, ni a la de 1843, ni a la de 1852, ni a la de 1869, ni a l'edició de 1884.

A l'edició de 1899 se li reconeix a una d'aquestes 88. A la següent de 1914 a 4 més, i ja

en portem un total de 5 de 88. Ni a l'edició de 1925, ni a la de 1936-1939, ni a la de 1947 es reconeix com a possiblement catalana cap de les 83 paraules que falten per adquirir catalanitat. A l'edició de 1956, a 28 paraules més se'ls reconeix la possible catalanitat, i ja en portem 33 de 88. A l'edició següent, la del 1970, se'ls la reconeix a dues paraules més. Això fa 35 de 88. L'edició de 1984 els la reconeix a 21 paraules més. I ja en són 56 de 88. Fins a l'edició de 1984 no tenim reconeguda la possible catalanitat de la meitat de les paraules de la llista de 88. L'edició de 1992 ho fa amb 22 paraules més, entre elles la paraula "sor", de la qual des del segle XVII que estaven avisats de la seua catalanitat pel *Covarrubias*. En portem 78 de 88. Fins a l'edició en curs, la del 2001, no se'ls reconeix per primera volta la possible catalanitat a les 10 paraules que faltaven de la llista de 88.

Després de les 2114 consultes a diccionaris representades en el gràfic, s'observa que a les paraules els atorguen els orígens més diversos abans de reconèixer que vénen del català, i quan ho fan sovint intenten dissimular la contradicció amb el que han explicat abans tot fent compatibilitzar les dues etimologies diferents. Un resum de les impressions generals que hom observa amb tot això es resumeix d'una manera bastant representativa observant la trajectòria de l'etimologia oficial al llarg del temps d'una altra paraula castellana: "alioli".

La paraula castellana "alioli" s'incorpora al *DRAE* a l'edició de 1869 sense dir res de l'origen, el qual s'explica per primera volta en la següent edició, la del 1884, on perpetren aquesta etimologia: "alioli. (Del lat. *Allium*, ajo, y *oleum*, aceite.)...". Repeteixen el mateix en les edicions de 1899, 1914 i 1925.

Abans de la següent edició del diccionari usual, el de 1936-39, la RAE edita el diccionari *Histórico* de 1933, on ens expliquen això: "ALIOLÍ. (Del cat. *Alioli*) m. Ajiaceite. << Aliolí, voz tomada del catalán..."., on el llatí no hi participa gens a l'hora de fer possible eixa paraula en el castellà.

Una volta que el *Histórico* de 1933 ha explicat aquesta reconfortant etimologia, què ens expliquen en l'edició de 1936-39? "alioli. (Del lat. *Allium*, ajo, y *oleum*, aceite.)...". No només hi tornen en aquesta edició, sinó que s'hi refermen en l'edició de 1947.

A l'edició de 1956 il·lustren com compaginar dues etimologies incompatibles "Alioli. (Del cat. *Alioli*, de all, del lat. *allium*, ajo, y *oli*, del lat. *oleum*, aceite.)...". Ho tornen a repetir a l'edició de 1970 i a la de 1984.

No és fins a l'edició de 1992 que l'etimologia d'"alioli" es desempallega del llatí "alioli. (Del cat. *Allioli*...".

Si bé de l'anàlisi de la trajectòria de l'etimologia d'unes poques paraules no hauríem de generalitzar, després d'observar més de 90 casos (els 88 de la llista i d'altres que hem tractat també) ja podem fer alguna reflexió amb certa distància del prejudici.

Per què fins al 1992 la RAE no reconeix la catalanitat a la paraula "sor", que ja la tenia apuntada al *Covarrubias* del XVII? Per què fins al 1992 a "alioli" no se li reconeix l'origen autèntic si ja el sabien des de 1933? Ningú de la RAE no sabia que a València fan servir la paraula "allioli"?

Tot allò que hem vist que explica el *Covarrubias* de tantes paraules catalanes, semblen o no semblen excuses de mal pagador? I el que van explicant als *DRAE* abans d'admetre la possibilitat de catalanitat, generalment ja ben entrats al segle XX? I el que explica l'*Autoridades* de la paraula "sor", què sembla? De les 88 paraules de la llista i alguna més que hem anomenat, que en fan en total més de 90, ningú no va caure abans en el compte

del seu origen català? Cap d'elles reconeguda com a catalana durant segles? Cap ni una?

5.4 – Pinjar

Acabem de parlar de la RAE amb una paraula del *Tirante* que porta a una de les 88 paraules representades en el gràfic. És el moment de reprendre l'arxiu d'àudio que hem deixat en pausa abans i escoltar-lo fins al final.

Els humoristes que acabem de sentir fan veure que mantenen una conversa telefònica que s'acaba quan el presentador, fent també per dos segons d'humorista lingüístic, i per matar el tema ben mort, després d'un evident esforç vocàlic del que sap que la diu grossa entre les grosses, aconseguix acomiadar-se amb un "penje, penje" en compte d'un "cuelgue, cuelgue".

Tornem al *Tirant*. Observem que fan aquesta traducció:

1497 - *ab grans pavesos de barrera que tenien, e banchs pitgats e semblants coses*

1511 - *y con grandes pavesas de barreras y vancos pinjados y semejantes cosas*

Com que "bancs pitgats" sí que té sentit en el context, ja que "pitjar" pot voler dir *reforçar*, que fa per a un aparell blindat de guerra, i "vancos pinjados" no en té, ja que "pinjar" vol dir *penjar* segons la RAE, parem atenció a aquesta paraula a veure on ens porta:

Na Maria Conca i en Josep Guia expliquen¹⁰⁸ que en català tenim constància de les expressions *ric o penjat* i *o rich, o penjat*, i que en els primers reculls de proverbis castellans apareix tant "o rico o penjado" com "o rico o pinjado". Capten na Conca i en Guia que, tant el *Covarrubias* com els reculls mateix, han de fer un esforç suplementari per explicar què vol dir això de "pinjado", i conclouen que "...parant esment al fet que ...afegeix uns mots...explicatius de "pinjado", com hem dit adés, **no és gens arriscat de concloure que XI.13 ("o rico o penjado") era una traducció poc afortunada de l'expressió catalana: O ric o penjat...**".

És a dir, ja són dos usos del verb "pinjar" (el del *Tirante el Blanco* i el del *Refranes Glossados* analitzat per na Conca i en Guia) creats pels traductors i que fan un resultat estrany en castellà. Atenguem ara per última volta a la RAE:

"Pinjar" ve al *Covarrubias* del 1611 sense dir que ve del català. A les edicions del *DRAE* apareix com a paraula castellana des de bon començament, l'any 1737, on només diuen que és paraula antiga. Fins al 1884 no en diuen cap procedència, i ho fan per dir que ve del llatí. El 1914 ja diuen "como el cat. Penjar", i així fins al 1956, quan ja diuen "del cat. Penjar, pinjar". Aquest *pinjar* català a l'Alcover-Moll no hi és, i en l'edició del 1992 del *DRAE* l'han llevat, i també han llevat el vincle amb el llatí per dir actualment només "del cat. Penjar".

És a dir, per a la RAE, "pinjar" primer tenia una etimologia pròpia, després una etimologia paral·lela a la del català *penjar*, paraules germanes, filles del llatí ambdues, i finalment ja admet que la paraula castellana és filla de la catalana, i no germana.

Tant si atenem l'opinió més respectable de na Conca i en Guia, com si atenem l'opinió més respectada de les últimes edicions del *DRAE*, "pinjar" ve del català.

Arribats per fi a aquest punt, llavors ara, com hem d'entendre això?

...En buen vulgar cordobés / Se dice rico o pinjado...¹⁰⁹

¹⁰⁸ MARIA CONCA I JOSEP GUIA; ob. cit., p. 219 i de la 224 a la 227.

¹⁰⁹ CRISTÓBAL DE CASTILLEJO, *Aula de cortesanos* [1547]; J. Domínguez Bordona, *La Lectura*, Madrid, 1928, p.

No és l'únic que diu que això és parlar castellà:

....*pecan también algunas vezes los castellanos en el mesmo pecado, pero pocas, y una dellas es quando la o es coniunción disiuntiva, poniendo u en lugar de la o, lo qual de ninguna manera me contenta; y si avéis mirado en ello, siempre scrivo o, diciendo: "O rico o pinjado ...*¹¹⁰

Si la RAE, na Conca i en Guia tenen raó, això és el fruit de la censura, i van escriure “*en buen vulgar cordobés*” on abans probablement posava “*en bon vulgar valencià*”, amb una evident intenció descatalanitzadora.

O na Conca, en Guia i la RAE s'enganyen, i aquestes dues declaracions del segle XVI no tansmeten més que la veritat?

Per ajudar-nos a triar una de les dues opcions, reflexionem sobre si l'humorista de la ràdio haguera arribat mai a descriure com van descriure l'any 1554 “*dos pendientes de oro con muchos colgantes*”:

...dos arracadas de oro con muchos pinjantes...¹¹¹

5.5 – Aína

Vull acabar la conferència amb una catalanada molt discreta.

La paraula “*áyna*” apareix en la traducció del *Tirant* però no en l'original. És una paraula catalana del XVI¹¹², i és una paraula actual com explica l'Alcover-Moll.

És una paraula castellana del segle XVI perquè és del *Siglo de Oro*, com per exemple del *Refranes Glossados*¹¹³, fet a base de traduir del català com demostren na Maria Conca i en Josep Guia, i també del *Tirante el Blanco*, tant dels *clásicos castellanos* com el que més, mantinguem-ho sempre present.

És una paraula actual del castellà? De ser així, on hem d'anar per trobar-la?

Deixem que siga l'Azorín qui ens explique, des del 1929, on diu que va trobar segons quines paraules “*castellanes*”, entre elles “*aína*”:

... *Cadiras con asiento de esparto; cadiras, como se decía en el castellano antiguo*¹¹⁴ **y se dice en el valenciano...** ...*En la casa monovera, las cadiras. El valenciano, que está esmaltado de voces y frases antiguas ya en desuso entre los castellanos de ahora. Hay voces clásicas a manta, como aquí se dice. Sólo en la A, las palabras abondo*¹¹⁵,

183.

¹¹⁰ JUAN DE VALDÉS, *Diálogo de la lengua* [1535-1536]; Cristina Barbolani, Cátedra, Madrid, 1990, p. 166.

¹¹¹ FRANCISCO LÓPEZ DE GÓMARA, *La primera parte de la Historia natural de las Indias* [1554]; Irma Caballero Martínez, CILUS, Salamanca, 2000, fol. 65R.

¹¹² ...*Tota dona y la gallina | que va massa, pertse ayna ...* ANDREU MARTÍ PINEDA (Xàtiva, [?] - València, ca. 1566), *Consells a una casada*; vv. 83-84, de *Cançoner satírich valencià*; edició de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, 1911.

[http://perso.wanadoo.es/lipmic/Poecat/pineda.htm#Consells a una casada](http://perso.wanadoo.es/lipmic/Poecat/pineda.htm#Consells%20a%20una%20casada)

¹¹³ *La muger y la gallina, por mucho andar se pierde ayna*. MARIA CONCA I JOSEP GUIA; ob. cit., p. 241 (III.21).

¹¹⁴ *Segund plañeron sus lloros / los que por la cruda guerra / de Greçia fueron vencidos, / se fallan cadiras, coros, / por vos, quien jamás non yerra, / ynibidos...* ANTÓN DE MONTORO, *Cancionero* [c 1445-1480]; Marcella Ciceri, Julio Rodríguez Puértolas, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1991, p. 155.

¹¹⁵ ... *¿Sabrá oraciones abondo? / Pedro Porque sé que sé infinitas ...* MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Comedia famosa de Pedro de Urdemalas* [Ocho comedias y ocho entremeses nuevos nunca representados], 1615; Florencio Sevilla Arroyo, Antonio Rey Hazas, Centro de

*aína*¹¹⁶, *arreo* (*arreu*)¹¹⁷, *aosadas* (*aosaes*)¹¹⁸, *que van y vienen por la parla de los monoveros. Y otros muchos vocablos de sabor castizo... Arreo, aosadas, abondo, aína; en Monóvar se habla valenciano; en Elda, castellano; en Pinoso, valenciano; en Salinas, castellano; en Petrel, valenciano; en Villena, castellano. Mosaico variado de valenciano y castellano.*¹¹⁹

L'explicació més senzilla sembla que aquest "se decía en el castellano antiguo" d'Azorín només vol dir que apareixen en textos antics, com són el *Tirante el Blanco*, el *Refranes Glosados*, *Cristobal Colón*, *la Celestina* i el *Quixot*, obres escrites per catalans en la seua llengua, i fetes passar per castellanos. I no en queda actualment rastre a la Castella real perquè abans tampoc hi era, a la real.

6 -CONCLUSIÓ

No podem diferenciar el castellà del *Tirante el Blanco* del castellà d'altres obres de la seua època suposadament escrites en castellà originalment. Com que afortunadíssimament disposem de l'original en català, podem constatar les peculiaritats causades pel fet de ser una traducció del català, i comprovar a continuació que aquestes irregularitats, les quals més concretament entren en la categoria d'espardenyades, són generals arreu del *Siglo de Oro* castellà.

Observada la traducció mostrada pel *Tirante el Blanco* de 1511 del *Tirant lo Blanch* de 1497, podem veure com el *Siglo de Oro* va ser escrit en català i traduït d'una manera

Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares, 1995, p. 822.

¹¹⁶ ... *la mujer y la gallina por andar se pierden aína...* MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA, *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha*; ob. cit., p. 1034.

¹¹⁷ ARIADNA DURAN; ob. cit.: <<Colom s'adona que les malalties que pateixen els cristians es deuen al canvi d'aigües i d'aires *porque vemos que a todos arreo se estiende*, que equival al "a tot arreu" català, i si bé el DRAE recull la forma "arreo" amb el significat de "sucesivamente", accepta que prové del català *arreu*.>>

¹¹⁸ **aosadas** *que otro conoció peor el vino...* FERNANDO DE ROJAS, *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea*; 2000; ob. cit, p. 101.

a osadas *que nunca estos perros...* FRAY BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, *Historia de las Indias*; ob. cit., p. 1810.

A osadas *que halló Nuestro Señor caudal...* SANTA TERESA DE JESÚS, *Carta al P. Jerónimo Gracián. Ávila, agosto de 1578* [1578]; Silverio de Santa Teresa, *El Monte Carmelo*, Burgos, 1922-1924, vol. II, p. 253.

iA osadas!, *que me paga el vueso brío...* LOPE DE VEGA CARPIO. *Las Batuecas del Duque de Alba*; ob. cit., fol. 36R.

"coneix al segle XV i durant una bona meitat del segle XVI una extraordinària florida; és a l'època de *La Celestina* fins a la de santa Teresa que estigué força en voga. A la XVII centúria entrà en decadència" - GERMÀ COLÓN I DOMÈNECH, *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*; Universitat de València, València, 1987, p. 58 i 59.

"Fora del català, el castellà medieval coneixia la forma paral·lela a "osadas", amb les variants "osadas", "ausadas" i "asuadas". Aquesta forma va ser viva fins al Segle d'Or, amb valors semblants al valencià *ausades*... ..es manté viva a Múrcia, on és un préstec del català..." PELEGRÍ SANCHO CREMADES, *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes; Universitat de Girona 8-13 de setembre de 2003*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, vol. II, p. 421.

¹¹⁹ AZORÍN (JOSÉ MARTÍNEZ RUIZ), *Superrealismo. Prenovela* [1929]; Domingo Ródenas, Cátedra, Madrid, 2001, p. 310.

semblant, cosa que confirma el que n'afirma en Jordi Bilbeny.

Àlex Sendra
L'Olleria, Teatre Cervantes, 28 de maig de 2011
